

Sai : Kafet Körükli
Tarih : 1964 / Sayı : 181

TÜRK FOLKLOR ARASTIRMALARI

KURULUSU: AGUSTOS 1949
AYDA BİR DEFA İSTANBUL'DA ÇIKAR HALKBILGİSİ DERGİSİ
SAHİBİ: İHSAN HİNÇER

No. 181

AGUSTOS 1964

YIL: 16 — CILT: 9

1064 TE KARS'IN FETHİ İLE ANADOLU'DA TÜRK — ELİ'NİN BAŞLANGICI KURULMUŞTUR

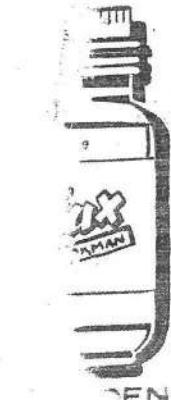
Yazan : KIRZIOĞLU M. Fahrettin

*Kars'ı Tanıtma Derneği Selçuklu Fethini
Kutlama Komitesi Başkanı*

Sosyalist Sovyet Ermenistanının batı yarısını içeresine alan ANI THEMASI'ndaki ordusunu saldırışlarına yigitte karşı koyuyordu.

920 - 960 yılları arasında Ortaasya'da gencebe Türklerin yüzbinlerce cadr halkı ileptonan İslâm dinine girmeleri, bu gönüllü müminlerin gittikçe artan insan kalabalığı ve coğalan sürülerini barındırmak için, komşu Müslüman ülkelerine yayılmalarına, onlarla vuruşup yaşama kolaylığı aramalarına yol açtı. Bu yüzden, 1040 Mayısındaki Dandanakan Meydan Savaşı sonunda Gazneli Türklerini yenen Türkmenler'den Kınık boyundan gelen Selçuklular, İstiklal kazanarak, Toğrul Bek idaresinde büyük bir devlet kurdu. Üç yıl önce Horasan'ın Nişabur şehrinde istiklalini ilan eden Toğrul Bek (1037 - 1063), altın paralar kestiren ve güçlü bir imparatorluk kurulan ilk Selçuklu Sultanı idi. Bunun oğulsuz ölümüyle taht, sonunda yeğeni (kardeşi oğlu) Alp-Arslan'a kaldı.

31 yaşında Bizans üzerine sefere çıkan Sultan Alp-Arslan, dokuz yaşındaki Veliahad adayı oğlu Meliksâh'ı da yanında getirip, 1064 baharı sonlarında onu —millete ve orduya sevdirmek için fetihler yapmak üzere— Aras ile Ağrıdağ arasındaki Bizans'ın uc kale-

92)

- 90)

1

1

TÜRK FOLKLOR

lerini ele geçirmeye gönderdi. Daha dokuz yaşıntı bitirmemiş bulunan arslan parçası Meliksâh, Başvezir Nizâmülümükk ile birlikte Anadolu'dan iler olarak, şimdiki İğdır yerindeki bir kale ile, Aras sağındaki İğdır - Karakajaş denilen Eski - Oğuzlar'ın başkenti Sürmari (Sürmejü) müstahkem şehrin ve sonra da Tuzluca ilçesi merkezi Kulp Kalesini Bizanslılardan alıp, fethyeli. Babası Kür boyalarında Samşalte ve Loru şehirleri ile çevresini fethederken Meiliksâh, Kars İl'inin bugünkü Aralık, İğdır ve Tuzluca gibi Aras güneyindeki üç İlçe bölgesinde fethini bitirince, kuzeye yöneldi. Arpaçayı solunda ve şimdiki Gümruk (Lenimakan) şehri kuzeýbatısındaki Maryamaş/Meryemneşin denilen satolü, manastırı bir kasabayı fethyeli. Böylece, Bizans'ın güçlü Anı Theması (Askeri - Vâilik) merkezi pek müstahkem ve yarım milyonluk Anı şehrinin güneyi ile kuzyeyini, dokuz yaþındaki sehzâde Meliksâh'ın buyruðundaki Selçuklu öncü ordusu fethyeli.

Baba - oğul birleşerek, şimdî Çıldır gölü kuzeýdoðusundaki Ağca - Kala adasındaki şehr ve kale yıkantısı yerinde bulunan Akal - Kalaak (=Ak-Sehr) kalesini, Bağraklı ve Bîzanslı müttefiklerinden biraz güçkle aldılar. Ondan sonra, 1064 te Temmuzun üçüncü hafifeti sonlarına doğru, Bizans'ın en büyük dayanak merkezlerinden Arpaçayı sağındaki Anı şehri üzerine geldiler. Köylerden gelip sığınanlarla 200 binden çok silâhlinin koruduðu söylenen Anı'yı, biricik yananılan yönü olan kuzeýindeki yüce surlar ve derin hendekler öñune gelerek kuşatan Alp-Arslan, 25 gönüklük sükût atımları, manevikla taşlar ve yanın paçavraları taşıyan topaklar fırlatmak suretiyle sıkıştırdı. Bizans Vâili ile kurucusu, kuzeýde yıkılan bir sur gediginden Selçuklu gerisi yalnız kılıç Anı'ya dalarken, güneybatıdaki İçkale'den hazineyi alıp, yaya olarak keçi yollarından Kars'a doğru savuştular. (Anı'dan aşınan bu sıradaki Bizans altınlarının, Kars'ın güneybatı yanında Komâsor köyü yakınındaki kayalıklık manda gönü ile saklanmış olduğu, sonrasında yağmur sularının açtığı yataktakı bulunan ve 1940 tan sonra kılıçlülerin 5-600 metre boyunca sel yatağındaki kum ve çakıl kalınlıklarla elevererek elegegirdiği yüksek ayarlı yüzlerce Bizans altınından anlasılıyor).

16 Ağustos 1064 Pazartesi günü Anı'yı

fetheden Alp-Arslan, buranın katedralini, fethi sembolü olarak Fethiyye adıyla Câmi'e çevirtip, bütün Selçuklu başbuğları ve vezirleriyle, 20 Ağustos 1064 Cuma günü Anı'daki bu ilk İslâm mabedinde Cuma - Namaz'ını kıldı. Bugün Anadoluda Alp-Arslan'ın esigiden içeri girdiği bilinen biricik yapı olan ve sağlamca duran bu tapınak, yeniden Fethiyye - Câmi olarak onarılp, işletilmek ister. Divin-Seddâdları Beği olup, Selçuklu ordusuna kılavuzlu ve öncülük eden Ebû'l-Esvâr Savur'a mükâfat olarak onun oğlu genç Ebû-Sücâ' Menûçehr'e Anı'yi bağıþayan Alp-Arslan, 1064 Ağustosos sonlarında böylece, Selçuklular'a bağlı "İlk Anadolu Türk Beðligi" nin de kurulmasını sağladı. Bununla, burada sekiz köseli minareler ve güzel kubbeli, künbetli mescidler, türbeier bırakın Anı - Seddâdları (1064-1200) kolu başlamış oldu.

Âğustos 1064 sonlarında Anı'dan Kars'a gelen Sultan Alp-Arslan, batıda Pasın ile Çoruk boyalarını ayıran Soğanlı ve Allahükeber dağlarına varınca 7000 km² toprakı olan ve merkezi Kars Kalesi bulunan Vanand - Bağraklıları Beðligini Selçuklulara bağhyarak, Kars İlinin Aras ile Karsçay, Arpaçayı boyalarının tümünü ve Çıldır gölü çevresini oğlu Meliksâh ile birlikte bir mevsimde fethyeli mis oldu. 1064 teki bu fetihler, Anadolu'nun Doğu - Kapısı Kars'ın, Selçuklu hâkimiyetine tüm olarak geçisi idi. Bu bakımından, Anadolu'yu 1071 deki Malazgirt Zaferiyle tüm olarak fetheden Alp-Arslan, Yurt-Kuran bir Türk Hâkanı olarak, Anadolu'daki bugünkü Türk-Eli/Türkiye'nin kuruluşuna Kars topraklarında temel atmış olyordu.

Kars'tan sonra, Bizans'ın anayol üzerindeki büyük dayanaklarından Erzurum-Erzincan üzerine varacak olan Sultan Alp-Arslan'a, başkent Merv'den koftura koftura gelen ulaklar, Kirman'da Vâli olan kardeþi Kavurd'un tahtı ele geçirerek üzere ayaklandığı haberini yetistirdiler. Bu yüzden, Kars İl'inin idaresini Seddâdlar'a ve korunmasını Selçuklu kale erlerine bırakarak Eylül 1064 te acele İran'a dönen Alp-Arslan, Kars-Kapısını açıp close tutmakla yetindi. 1067 - 1068 deki ikinci-Bati Seferinde Batı - Güreistan ile Çoruk boyalarını ve Ardahan kesimini fetheden Alp-Arslan, Üçüncü ve Son - Seferi ile 1071 de ordusunun Malazgirti ezip, Kayseri tutsak al-

Kars Temsili Halk Oyunlarından :

KERVAN OYUNU

Yazar : Mürsel KÖSE

*Kars Selçuklu Fethi'ni Kutlama
Kom. Y. Kurulu Üyesi*

sadece topluluğu eğlendirmek değildir. Aynı zamanda o topluluğun içinde bulunan bazı özel kimseçere türlü "henekler" (sakalar) yapmak ve biraz da eziyet vermektedir.

Bu hususu daha iyi belirtebilmek için de, mümkün olduğu kadar etrafı bir şekilde inceleyip, henüz yayına almadığı için "Dügün adetlerimiz" in "atılı" faslıının bir kısmını özel olarak buraya almayı uygun bulduk.

A t l i l a r :

Bir köydén diğer bir köye, (oðlan evinden, kız evine) gelin almaða giden oðlanın yakınlarını, hisim-akrabaları ve komşularına "atılı" denir. Bunlar coðunlukla at ile gittikleri için, kendilerine bu ad verilir. Hattâ bazen kadınlardan ata bîten olur. Ancak binek atı olmayanlar, ya da hastalık, yaþılık vb. gibi türülü sebeplerle ata binemeyenler, araba (kişin kızak) ile giderler. Fakat bunların da adı yine "atılı" dir.

Oðlan evinin ileri gelenleri ile kız evinin ileri gelenleri, on-onbeþ gün öncesinden, dügüntarî üzerinde anlaþırlar. Buna halk arasında "kesim kesme" denir. Çok kere de o sekilde anlaþırlar ki, Cuma gününün gecesi "kına gece" olur.

Oðlan evi, anlaşmaya varılan gün için komşularını "dügüne sesler" (davet eder) ve hangi gün kizevîne gidileceğini bildirir, ve bir gün önceden evinde calgi galnamaya başlar. Komşular oðlanevinde toplanıp o gece oynar, daðıllar. Ertesi gün tekrar herkes atını binip oðlanevinin önüne gelir. Gelin getiriliðen, bindirilecek araba hazırlanır. Bir arabaya da calgicilar bindirilir ve toplu halde gala gala kuþluk vakti kızın köyüne doğru yollanırlar.

Oðlanevinin geleceðinden bir gün önce, kizevi de bütün komşularına bir çay verir. Bu na "atlı çay" denir. Bunun anlamı sudur: Ertesi gün düðün başlıyacak, oðlanevi ve atilar gelecekler. Helâ mevsim uygunsu, yani tarım zamanı falan değilse, bâzen 40-50 hattâ daha fazla atlı gelir. Bunlar barındırılması gerekiðir. İşte kizevînin komşuları atlı çayını içeler,

Daha önceleri yayınlamış oldukları arastırmalarında, saygideğer folklorcularımız bu konuyu: "köylü temsilleri" "köy tiyatrosu", "köy oyunları", "Türk halk temâzası", "Türk köylüsün seyirlik oyunları" vb. gibi terimlerle ifade etmişler. Simdilik biz de bu yazımızda bir seçme yapmýyarak, herbirini ayrı ayrı uygun ve yakıþır bulduğumuz bu deýimlerden birine, ya da ötekine baþlı kalacaðız.

Gereklilikle köy düðünlerinde oynanan daha doğrusu temsil edilen ve bundan ötürü, yukarıda sıraladığımız adlarla anılan oyunlardan biri ojan "kervan oyunu" nu anlatmaya çalışmaktır. Ancak konuyu kavrayabilmek için önce iki husus üzerinde biraz durmayı uygun bulmaktayız.

1) Bu çeşit oyunlar, nerede ve ne zaman oynanır?

2) Bu oyunların gütüğü hedefi.

1) Genellikle bu oyunlar, köylerde ve düðünlerde oynanır. Biz, dügünlere dışında kalan toplantı ve türlü eğlencelerde bu tip seyirlik oyunlarının temsil edildiðine, hiç rastlamadık. Bu bir özelliktir ve sebepsiz de ñeldir. Nedenlerini devam eden açıklamalarımızda ortaya koymuş olacağız.

2) Bu oyunların bir hedefi vardır. Gaye,

makla, Bizans'ın belini kırıcı; Anadolu'nun tümünü de bize Anavatan olarak açtı.

İste bu yıl, basta Devlet büyüklerimizin, Bakanların ve Şanlı Ordumuzun Kara, Deniz ve Hava kuvvetleriyle Bandolarının, Ordumehteri'nin, Üniversitelerimizin, Türkocaklarının, Halkevlerinin, Tarih ve Dil Kurumlarının ve daha birçok kurum ve derneklerin katılması ile milletçe Kars'ta kutlavacaðımız 16 Âğustos 1964 günü, Selçuklu Fethi'nin tam 100. Yıldönümüdür. Anadoluda İslâm - Türk Devletinin kuruluşunun başlangıcı da, 900 yıl öncesi Anı-Kars Fethimizle haslamıştır. Bu mutlu zaferle Anadolu'yu bize kazandıran Kars-Kapısını açanların ruhları sevinsin, yeri avdînlîk olsun. Bu mutlu günün umutları, bütün Türkîliği sarınsın, hepimize kutsal olsun.

buna karşılık gelen atılardan birer ikiser tane "indirirler" yani düğün devam ettiği müddetçe kendi evlerine misafir ederler.

O gün komşular atlı çayını içip dağılırlar. Ertesi gün atıların geleceği zamana yakın, tekrar kizevinde toplanırlar. Nihayet atıların ucu gözükür ve az sonra da, davullar zurnalar çalınarak köye girilir. Köylüler, büyük bir kalabalıkla ve yakınıyla gelen misafirlerini karşılarlar. Kızevinin kapısı önüne gelince komşulardan her biri, bir atının dizginine yapışır. Atılar, attan inerler. Atlar çekiliir. Kim hangi atı çekmişse, o atın sahibi akşamları düğün dağılınca, onun misafiridir. Gerek misafirin ağırlanması ve gerek atının bakımı, o ev sahibine aittir.

O gün kizevinde biraz dinlenildikten sonra, herkes kendi misafirini alıp evine götürür. Yemek yedirir. Elinden gelen her türlü saygı göstererek, istirahitini temin eder. Türk konukseverliğinin bütün incelikleri, bu zamanda uygulanır.

Aynı günün akşamı artık kizevinde düğün başlamıştır. Herkes misafirini alır, düğün evinde toplanırlar. Kadın erkek ayrı ayrı yerlerde toplanır. O gece orada bütün köy halkı, ev sahibi ve bütün atılar da misafirdir. Burada da, gelen atılar toplu olarak misafir muamelesi yapılır. Yaşlısı, genci ayrılmaksızın hepsi baş köşeye oturtulur, azamf nezaket kai-deleri ile ağrılırlar. Çalarlar, oynarlar niha-yet o gece düğün dağılır. Yine herkes kendi misafirini alıp evine götürür. Yatmadan önce, tekrar sofralar kurulur. Yemekler yenir.

Ertesi sabah kahvaltıdan sonra, kız ve oğlaneviden birer kişi davul-zurnacıları yanlarına alarak, atlı indirmiş olan evleri teker teker dolaşırılar. Her evde bir fasıl galrı çalınır. Bu da bittikten sonra tekrar kizevinde toplanmağa başlarlar. O gün akşamda dek düğün böylece devam eder. Düğünün tadı, asıl o akşam çıkaracaktır. Öte yandan, o gece "kına gece" dir. Kadınlar tarafından geline kına yakılır. Ertesi gün kuşluk vakti gelin götürürlür.

Erkekler tarafına gelince :

İste o geçenin bu atılar için büyük özelikleri vardır. Telâkki sudur: Sözü edilen atılar bu köye gelin götürmeye gelmişlerdir. İyi güzel. Köy halkı da kendilerini karşılamış, misafir etmeyi ve bu arada topluca ve tek tek el-

lerinden gelen hürmeti göstermişlerdir. Ama, ikinci gece 's degiştir. Atılar demek isterler ki:

"Bakınız, biz size dünden beri elimizden gelen saygıyı gösterdik. Hajbuki siz, yarın bizim köyümüzden kız götüreceksize. Gelini alıktan sonra, atlarınızı binip karşımızda *cirit oynayacağımız*. Yağna yok. Üstelik siz, iki gündür boyuna çalıp oynuyorsunuz, bizim *kollar, kızlar* (kına gecesine işaretle) *ağlaşıp duruyorlar*. (kına yakılırken kızın başında "Ağlatma" "Çukurova", "Hamame" gibi beli yanık havalar galınır; konu komşu birden bire düğünün neşesini unutur, dayanamaz ağlar.) Onun için hiç kusurumuza bakmayın, biz sizden peşin peşin öcümüzü alacağız!"

Esasen atılar kendilerini, o gece başlarına gelecek türlü muziplikler için hazır tutarlar. Artık misafirliğin o gece için sona erdiğini bilirler. Tabii bu, düğünevi içindir, yoksa özel olarak kaldığı evde yine aynı saygı devam eder.

Gerçekten o gece "atıların başına türlü oyular açılır." Sözünü ettigimiz temsillerden ayrı olarak, hiç akla hayale gelmedik henekler yapılır. Zira gelenek, bunu icab ettirir. Ör. Bir de bakarsınız erkeklerin içerisinde *çarsaflı bir kadın* girev. Tipi tipi gelir, geber, atının birinin kucagına oturur. Başlar türlü türülü clivelere yapmayı. *Gercekte bu, kadın kılığında girmiş bir erkektir.* Üstelik, mahsus gidip en sigullan atının kucagini oturmustur.

Bir elinde *iğne* vardır, hem cilve yapar hem de habire *iğne* ile herifi hiplatır. *Yahut* avucunda biraz *un* saklamıştır. Sonunda unu atının yüzüne bulayıp kaçar. Etraftakiler gülmekten bir hal olurlar.

Şuna işaret edelim ki, hemen her atıyla yaşı ile uygun bir muziplik yapılır. Atıların bu şakalara dayanmalari, gelenek icabıdır. Za ten atlı gelen kimse, bunları göze almış olan kişi demektir. Ancak, bir atılı misafir etmiş olan kimse, herhangi bir sebeple kalkar "benim misafirime dokunmayın, ona yapacağınız her türlü muameleye ben hazırlım" der ve bunu misafiri olan atıyla da kabul ettirebilirse, o zaman o atıyla dokunulmaz; ama, ev sahibine de yapılmadık oyun bırakılmaz.

Yine gelenek icabi o gece bütün atıların hazır bulunması lazımdır. Hiç bir atı, ev sahibinin sözü ile de olsa, düğün dağılmadıkça,

ARAŞTIRMALARı

topluluğu terkedemez. Onun için, sık sık yoklama yapılır. Hiç unutamam. Bir defasında bir köye düğün gitmişlik. Köyün muhtarı, her na silsila misafirini almış sıvışırmış. Belki de hiç gelmemiştir. Durum, delikanlıların dikkatini çekti. Derhal bir öncü gönderdiler. Gidip bakı yor ki hiç ışık falan yok. Dönüp kadınların kışında muhtarın karışımı buluyor. Karıştı diyor ki, vallahı ikisi de evde yatıyorlar. Delikanlı gelip durumu arkadaşlarına bildirdi. Bu sefer kalkıp gittiler. Biraz sonra muhtar ile misafiri, don-gömlek ve bir merkebin sırtında topluluğun ortasına getirdiler. Bunları orta yerde merkepen indirdiler. Meğer elbiselerini de başka birisi toplamış almış gelmiş. Orta yerde "alm, elbiselerinizi giyin" dediler. Görap, gömlek yelek ikisinden birbirine karışmış orada bir orta oyunu oynar gibi ayırip ayırip giydiler. Herkes gülmekeyen yerlere yattı.

Biraz konudan ayrılr gibi olmakla beraber burada işaret etmem istedigimiz husus şudur ki özellikle köy düğünlerinde oynanan "köy tiyatroları"nın da hedefi, arada böyle atılar eziyetli şakalar yapmaktır.

İste sözünü ettigimiz "köy temsilleri" böylece kına gecelerinde ve atıların bulunduğu erkekler Derneği içinde oynamır. Bu temsillerin hemen hemen hepsi "komik karakterlidir" Belirttiğimiz gibi gaye, topluluğu eğlendirmekle beraber, atılar eziyet etme geleneğini de uygulamaktır.

Demek oluyor ki burada seyirciler iki kişidir. Birincisi, oğlan tarafından gelmiş olan atılar (ki, bu çeşit oynlarda daima eziyetli figürlerin adaylarıdır). İkinciler, kız tarafının komşularıdır. Oyunları ortaya koyan da, bu ikincilerdir.

İste bugüne dekin türlü folklor konuları ile birlikte "köy temsilleri" üzerine de araşturma ve derleme yapmış olan değerli folklorularımızın vermiş oldukları örneklerde, bu hususta bir açıklamaya rastlamadık. Özellikle Savin Metin And bu yıl T.D.K. unda verdiği "Türk Köylüsünün Seyirlik Oyunları ve Eskilikleri" adlı konferansında, Kars tarafının "köse" ve "deve" adlı oynlardan söz ettiler. Fakat bu hususa dokunmadılar. Distan yalan arastırmalarda, ne de olsa, bu ve benzeri incelikler előzden kaçabiliv.

Toksa kahul etmek gerekli ki, bir köyün halkının, hiç bir zaman sadece kendi komşula

rından ibaret olan seyircilere, bu gibi eziyetleri yapması uygun düşmez. Meğer ki, evlenen kız ve oğlan aynı köyde olsun ve köy halkı da buna göre kız ve oğlan tarafı olarak iki grup teşkil etsin.

Şimdi gelelim "kervan oyunu"nun nasıl oynandığına.

K e r v a n o y u n u :

Kız tarafından bir delikanlı, bir bakarsınız, Ör. *koyun derisinden yapılmış bir kürkü*, yünleri dışarı gelecek şekilde ters giymis, etekleri yerden sürünyör. *Yüzüne un ya da yağlı kardan makyaj yapmış*. Başında yine deriden papak ya da atkıdan bir sarık. İki de adamı var yanında; girer içeri, galip topluluğun ortasında durur. O anda davul-zurna susar artık.

Bu adam önce kendisini takdim eder. Bir *kervancı*dur. Kervanı tiptiye yakalannus ve bu köye zor sağmıslardır. Köyün Muhtarını sorar. Komsulardan biri kalkar (atılar değil, kendi köylüler) benim, der ne istiyorsun?

Kervancı der. Bu arada atılardan birini işaret ederek: "hele su sandalyayı ver de, önce oturayım, günde uzak yoldan geliyorum, çok yorgunum. Sonra konuşalım" der. O atı, hem gelir, yerde vaziyet alır. Kervancı da o nun üzerine oturur. Sonra başlar muhtar: "Mümkün ise bizi bu gece köyünüzde misafir edeceksize." Muhtar: "hay hay!" der ve sözde komşuların da oracıkta rızasını alır. Kervancı da hepsi tesekkür eder, sonra Muhtara döner, önce hayvanlarının evlerde barındırı mak üzere dağıtılmamasını rica eder. Muhtar da "peki, neyin varsa, söyle bakalım" der.

Kervancı, nazari olarak, artık başlar akına ne çeşit hayvan gelirse söyleye. Ör. "Bir eşekim var, bir katırım var, ayım var, tilki'm var, kaz'ım var, tavşan'ım var, it'ım var" vb. vb.

Muhtar sanki komşuları onarmış gibi, nازarı olarak bu hayvanlardan her birini, kervancı saydıça, atılardan birisine verir. Sonunda Muhtar, Kervancıya hitaben: "sen de benim misafirimsin" der; alı oradan, ekar. Ve biraz sonra da Muhtar tekrar gelir içeri, sanki hiçbir şey olmanış gibi, gecer yerine oturur. Çalğı başlar galmağa: herkes oyuna devam eder.

Bir zaman sonra, ya da eğer düğün bir gece devam ederse ertesi gece, Kervancı

Karşı Halk Şairlerinden :

DERUNİ (TORUNİ)

Yazan : M. ILGAR

Rahmetli Sadreddin N. ERGUN'un "Türk Şairleri" (III. 1161 - 1162) kitabında üç deyişçi çikan DERUNİ, 1628 yılında hayatı iddi. Bu sırada Erzurum'da celâli olan ABAZA MEHMET PAŞA'ya Revandan yardıma giden İran kuvvetlerinin başındaki ŞEMSI HAN'ın, Kars'ta bir baskınla yakalanmasına çok sevindiren söylediği tarihi destan, bugün elimizde dir. Öz adının TORUN, arzulu şiirlerinde DERUNİ ve heceli deyişlerinde TORUNI tapşırmasının kullandığı söylenir. Biz, Kars ile köylereindeki cönklerde Torunu tapşırmasıyla yazılmış deyişini buraya alıyoruz:

— 1 —

Güzel köy kahri
Yandırma dehri
Ver, içem zehri
Senin aşkına.

Gel, geçine yandan
Olmuşam benden
Bezmigera candan
Canın aşkına.

yine ansızın içeri gire. Muhtar tekra seslenir Muhtar kalkar. Muhtar bağıra bağıra "sağol, varol" der, bir sürü dil döker. En sonunda: "siz bize çok büyük eylik ettiniz. Hayal düzeidi, biz yolumuza devam edeceğiz. Ben geldim, hayvanları toplamağa." deyince Muhtar da peki der. Kervancı Muhtarın sözünü keser, yalnız der: "ben hayvanlarımı ancak seslerinden tanırım. Bir karizistik olmasın sonra! Hele anırsın bakayım eseyim bu mu? Ürsün bakayım [köpeğim o mu? Ötsün bakayım horozum bu mu?]" diye başlar atlıkların herbire bir hayvan sesi taklıdı yapışmağa. Bu arada yalnız atılığı değil (bu hiç benim kedimin sesine benzemiyor diyerek), onu kim misafir etmişse o ev sahibini de zorlar. Bu fastı bitinceye dek, gülüşmeler devam eder. Çok defa oradakilerin hiç görmemiş oldukları fil, domuz, arslan, gergedan, maymun gibi bir iki hayvanın ismi geçer. Kervancı insafa gelip kabul edinceye dek, herife geşit geşit sesler çkartırırlar. Oyun bu şekilde sona erer.

Var, yoğum yakma
Kıyaçlı bakma
Odlara yakma
Karun askına.

Od'un yürekte
Dündüm felekte
Etim dilekte
Yönüne aşkına.

TORUNI, duvaçın
Dergâhı açın
Bağısla eşşün
Şanın aşkına.

— 2 —

Bugün güzellerin - hanı gezerken
Önümüzden uğradı, "dur!" nasi diyem?
Gözüm, uchindeki hâli sezerken
Kamaştı, şavkına nûr nasi diyem?

Vardım kapusuna, sâilem dedim
Her ne kerem etsen, kailem dedim
Gülsem yanaklara mâilem dedim
"Dikensizce bir gül vér", nasi diyem?

TORUNI, hayal var, hayalden üstün
Yüze baktırmaz oldu vefah dostun
Çok kulluk eyledim, hakkımı kestin
"Hep bu mu, yâr bîze kâr", nasi diyem?

— 3 —

Baharin gağında gülistan seyri
Hoş olur, olmasa figan-ı bülbül.
Döner gülé doğru, başlar feryada
Boş gegirmez seher zamanı bülbül.

Bülbülüñ feryada hârdan ötürü
Yârın âhr, hep ağıyârdan ötürü
Bînev ömrünü bârdan ötürü
Sarfeder bırakmaz bâğbâni, bülbül.

Cihanda neyin var? söyle TORUNI
Arzet ez, yârâna hikmet sırımlı
Salmış sineşine aşkları nörüm
Korkarmış ki yaka, gülşani bülbül.

Kars Folkloru :

KARS HALK MUSİKİSİ

Yazan : Sadi Yaver ATAMAN

nun da, Asya gelişin tesirinde kalmış olması, elbette tabii karşılamak gereklidir.

Bu cihetleri kısaca kaydetmekle, bazı araştırmacıların, Kars Bölgesi halk müziğinin, tamamen Azerbaycan tesiri altında gelişmiş olduğu hakkında görüşlerin yanlış olduğunu da belirtmiş oluyoruz.

Kars halk müziğinin belli karakteri, yapısına amil olan olayların aksata dahi, kahramanlık ve cennet havası vermesidir. Koroğlu, Kiziroğlu gibi halk kahramanlarına yakılmış Kars varyantlarında, ritim özellikle bilhassa dikkatli çekmektedir. Genel olarak 5/8 ile yakalanan Kars müzik folkloru, çeşitli deyişlerle zengin bir manzara gösterir.

Bilinen bir gerçekdir ki, her bölgede yaşayan topluluklar, kendi öz çevreleri içinde kapanıp kalamaz ve dışardan gelen tesirlerden kendini koruyamaz. Hele bu, musiki gibi kolay ve kabuk sırrayı edebilecek bir vasita olur ve bu vasita kendi öz benliğine uygun birogeneityin mahsulü bulunurur.

Kars halk müziğindeki bu görünüş, ağır basmış bir tesir mâhiyetinde olmaktan çok, Asya geliştiği Türk karakterinin benimsenmesi şekilde mütalâa edilebilir. Mesela, yine coğrafi durumu düşünülerak aksa gelen Ermenistan ve Gürçistan, Kars'a belirli bir tesir yapamamıştır.

Kars'ta yerleşmiş bulunan, Karakoyunlu, Karabah (Tekereme), Dümbüllü (Çarmıhçı), Kacar, Türkmen, Afşar, Bayat, Mugan gibi Türk uyruların gerek (ağız)ları, gerek müzikleri, bu bölgenin müzik folklorunu sadece zenginleştirmiştir. Kars müzik folklorunda, Ahalkelek, Kazaklı, Karabağlı, Eriyanlı, Boraçlı, Genceli, Gökçaylı, Makulu, Naheivanlı gibi Azerbaycan ağızlarını rastlanması, bu Türk boyalarının yerlestikleri yerlerde, öz müziklerini yaşamakta devam ettiklerini göstermektedir.

Bu toprakların millî kültür kaynaklarının, Asya kültürüne bağlanması ve bu kültür dalgalarının sadece sınır boyalarında değil, tüm Anadoluya yayılarak, Türk halk müziği ummanına karışmış olması, tarihi bir gelişme konusudur. Bütün Anadoluyu kapsayan bir gerçeğin ifadesi olarak, Kars müzik folkloru-

GECE UZUN DUR: 3/8

The lyrics are as follows:

oşa GECE UZUN YU DOLA NIK
BATMA YA E LE ŞIRINI
YU RUMU GELİRİ YAT MA YA
AZ GA LUPTURU METLE BI ME
GÖT MA YA GE DAY BATANI
DAN SORA GEL AY OĞLAN NE NEMİ
YA TANI DAN SORA GEL AY OC LAN
NEMİ YATANI DAN SORA GEL AY OC
LAN O GARI YATANI DAN SORA GEL
AY OC LAN

ritmi olan 6/8 ile yakılmıştır. Keşkin, sert, hareketli, atık bir ritim şekli olan Ceng-i hâbirin, Azerbaycan musikisinden ayrı ve baska Özeliği bûradâ dikkatî çekmektedir. İşte Kars'ın asıl karakteristik musikisi bunlardır. Kars'da gesith ritim örneklerine "5/8, 10/8, 7/4 ve 9/8" rastgelermekte ise de, bu bölgenin asıl ritim karakteri "6/8" dir.

Kars halk çığları, Anadolunun diğer bölgelerindeki gibi zengin çeşitli değilse de, davul - zurna, bağlama, çögür, kaval, tulum - zurna gibi çeşitli sazlar, bilhassa köylerde vardır. Kars'ın karakteristik çalgısı "Mey" denilen üfürük sazıdır. Armonika (Akordeon), tar, yuvalanman denilen çevrelerde halkalı def gibi çalgılar Kafkaslarından göç etmişlerdir. Karşılıklar armonikayı da, millî karakterlerine uygun bir şekil ve incelikle çalmaktadır. Bu, Karşılıkların sanat tabiatlarının inçelğini ve ruh zenginliğini gösterir. Netekim, kafkas hürriyet fikrinin yaşatmasında ve yayılmasında bir kahraman mûcâhit olan Şeyh Şâmiî'nin adı ile anılan "Şâmiî" oyununa da, Karşılıklar ince zevklerinden ve kahraman ruhlardan nüanslar katmak suretiyle daha da güzelleştirmiştir.

Karsın halay ve bar tarzındaki oyunları da, diğer bölgelerdeki çeşitlerine göre daha hareketli ve zengindir.

Yillardan beri, radyolarımızda seve seve dile getirmeğe çalıştığımız Kars müzik folklorunu bir makalenin dar kalıbına sığdırmağa elbette imkân yoktur. Zaten bu kahraman serhat şehrîmiz de, millî kültür kaynakları derinliğine araştırılmış değildir.

Bu vesile ile Kars halk müziğinden iki örnek veriyoruz. (Her ikisi de ilk defa İstanbul Radyosunda Menüket Havalari Ses ve Saz Birliği tarafından günün okunmuştur.)

GECE UZUN

Gec uzañ uy dolan batmaya
Ele sırin yumur gelir yatmaya
Az galuptur metlebime çatmaya
Geday batandan sonra gel ay çığları
Nenem yataandan sonra gel ayoğları
Nenem yataandan sonra gel ayoğları
O gari yataandan sonra gel ayoğları

o o o

Bizim elin bahçası var bağı var
Çok tu güzel ayvam var narı var
Hic yadmayan bir imansız gari var

HİZIROĞLU

orta 5-2 09:5-YA

Orta 5-2 09:5-YA

HIZIROĞLU

gizlîçe çobuk (5-2)

Heee Heee Heee Hey

nan geldi geç Ti Bi Hişni nan geldi ge

Ti Kiziroğ lu MUSTA fa Gey-

SAN

Canımı Kim Nigâzı Kim Kim Kim

Kiziri og- li- Mus Ta fa

Bey Bir Bey og- li Mus Ta

Bey

Kars'ta Oyunlar :

KARS VE DOLAYLARINDA CİRİT OYNU

Yazan: Mehmet GÖKALP

adettir. Ciritçilerden her biri 2-3 sol elinde, bir tane de sağ elinde "CİRİT" denen bu sopayı bulundurur.

b) **KIYAFET:** Ciriðin oynamış gayesine ve mevsimine göre değişir. Erzurum ve Sarıkamış taraflarında düğünlerde, geniş ve taşsız bir meydanda oynanan Cirit törenleri kazaklar giyilir. Yazın mintanla, çalışma veya ev kıyafları ile de oynanır. Artvin'de özel çeketler "ÇUHALAR" giyilir.

c) **OYUNA HAZIRLIK:** Oyun başlamadan önce atilar eşit sayıda ikiye taksim olurlar. Burada gözetilecek gaye şudur:

Hısim veya garazkâr oldukları husus hatalarında görülmüş olanlar çok defa birbirlerine zararlı olacak ve oyunun "TADINT" kurucaklarından ayrılmaz, aynı gruba alınırlar. İki tarafta eşit sayıda (6-6) (12-12) Ciritçi —bazan daha fazla— vardır.

2) **OYUNUN OYNANIŞI:** Cirit oynamanın birbirlerinden 50 - 200 m. uzakta, atlariyle, düğün bir sıra halinde dururlar. Sol elleriyle hem yedek Ciritleri hem de atın dizginini, sağ elle de tek bir Ciriði tutarlar.

Oyunun başlaması için "GÜNDÜĞÜ" taraflunda olan saftan en az yaşı olan bir atı - Ciritçi, hasım tarafın sağına doğru yaklaşır. At tourista gitmektedir, 10 - 15 metre yaklaşır yaklaşmaz Ciriðini hasım Ciritçilerden birine teveccühen atar (Sallar). Sonra sür'atle atın başını geriye çevirerek "DÖRT NALA" kendi safina doğru kosturmağa başlar. Bu sırada Ciriðide muhatap olan atı onu hemen kovalamağa başlar, kolayna getirip arkasından kovduðu Ciritçiye nişan alarak bir Cirit atar. Olmazsa karşı tarafın Ciritçilerinin yaptığı gibi hareket eder. Böylece oyun mütemadi olarak sürer.

Bu oyun bir harp durumunun formüle edilmiş şekli olarak tasvif edilebilir. Seyirciler oyun arasında bazan atı, bazan Ciritçisi teşvik edici sözler söyleyler. At içen:

— "Haydi Alat (veya kirat,) yakala şunu!"
Atı içen:

— "Kunduraklı yolla ağam!" Yani iyi gezleyip at, demektir. Ciritçi, ciriðini atmadan önce "HAYDA" der ve sonra atar.

Geday batandan . . . .

o o o

KIZIROĞLU (1)

Heeee.. Bir hisminan geldi gecti

Kiziroğlu Mustafa bey

Su dağları deldi gecti

Hanim kim canım kim Nigâr kim kim kim
Kiziroğlu Mustafa bey bir beyoğlu mustafa bey

o o o

Bir at biner alapaça

Mecâl vermez Kirat kaça

Az kaldı ortamdan bişe

Hanim kim . . . .

o o o

Hay deyende haya deper

Huy deyende huya deper

Köroğlunu çaya deper

Hanim kim . . . .

(1) **KÖROĞLU** kollarında biri olan bu türkü, Kars ve dolaylarında inşâ edilmiş Kiziroğlu Mustafa bey adında bir Türk aşiret bâyne aittir. Olay, Köroğlu ile Kiziroğlu arasında geçer. Hikâyeye ait bir Sarıkamış varantımı, Dergîmizin cilt 5, sayı 103, sayfa 1646 da Dursun Çerîlân'den naklen Mehmet Gökalp'in kaleminden bulacaksınız.

Kars'ta Halk İnanışları, Efsaneler :

GÖK — BULUT — EJDERHA

Yazan : KIRZIOĞLU M. Fahrettin

Basılmak üzere hazırladığımız "KARS FOLKLORU" kitabımdan "HALK İNANIŞLARI, EFSANELER" bölümünden bir takım konuları "Türk Folklor Araştırmaları"nın sayın okuyucularına şimdiden sunmayı uygun gördük. Aşağıdaki halk inanışları, bütün DOGU - ANADOLU ile AZERBAYCAN gibi Dede - Korkut kitabında "OĞUZ - ELLERİ" sayılan bölgelerde ortaklaşa yaşamakta ve anlatılmaktadır. Buniardan "GÖK, YAĞMUR VE BULUT - EJDERHASI" üzerine olanların, İslâmlıktan önceki Türk dininden kaldığı ve UZAKDOĞU'daki kültten geldiği anlaşılmıyor. Bunun böyle olduğunu, eskiden Ankara Üniversitesi Sinoloji Hocalarından Prof. Dr. W. EBERHARD'ın 1947 de Ankarada basılan "ÇİN TARİHİ" nden, "GÖK - KÜLTÜ" nün ÇİN'E TURKLERCE götürüldür yazıldığının bir gerçek olarak anlatılmasından öğreniyoruz. Bunların esaslılık ve köküne böylece dokunduktan sonra, metinleri tanıtımıya geçiyoruz.

I. GÖK, GÖK — GÜRLEMESİ, YAĞMUR, ŞİMŞEK, YILDIRIM:

"Gökte MELEKLER, ata biner gibi BULUT'ları binerek, onları dolaştırır ve idare ederler. YAĞMUR yağdırma buyruğunu TANRI'dan alan MELEKLER, ellerindeki ŞİMŞEK'le bulutları kamçılarlar. Bulutlar da aşağı inip, denizlerden SÜNGER GİBİ SUYU EMEREK doyup, dolarlar. Sonra ağır ağır göge çekilirler. YER İLE GÖK ARASINDA çok zulmat vardır, ki azan insanlara TAS, ATAS, KHİSIM (âfet) yağdırır."

"BULUTLAR, gökteki atasın kızgınlığını giderir, serialeştirler. GÖK - GÜRÜLTÜSÜ/GÜRLEMESİ, MELEKLER'in vurduğu ŞİMŞEK - KAMÇILARI'ndan canı acıyan BULUTLAR'IN HOMURTUSU'ndan çıkar. Bazen BÜYÜK - MELEK öfkelenip bağırına, öteki MELEKLER kamçılarını hızlı hızlı vurur; canı acıyan BULUTLAR'IN bu sırada ağlayıp höngürdemesinden, gökte gürültü sidetlenir. Böylesi zamanlarda, vuruşta ölüyü kaçıran MELEKLER'in kamçısı, buludu yarararak ŞİMŞEK gibi bize görünürlür. İste bu sırada, BULUTLARIN AĞLAMASI'ndan dökü-

len yaşlar, yeryüzüne YAĞMUR olarak yağar; kışın da bu yaşlar, düşerken, donarak KAR biçiminde iner. Yağmur ile karın hukmetti budur."

"YILDIRIM da, yukarıdaki atas'tan ve şimşek'ten düşer. GÖK, DEMİR; YER BAKIR'dır derler. Yerdeki GÖK - DEMİR de gökten inme olduğundan, onun damarı (cavheri), kendi cinsinden olan YILDIRIM'i çeker. Bu yüzden, yağmurlu havada, şimşekler çakarken, kazma, balta gibi demirden olan nesneleri saklamak ve demirin damarından olan şimşeğe göstermemek gerektir."

II. BULUT — EJDERHASI, GÖKTEN İNEN EJDERHA.

"Gökte, bulutlar arasında barınan EJDERHALAR vardır. Yazın (ilkbaharda) MELEKLER, gökteki ejderha'dan birisini, zencir ile bağlanmış olarak, bulutlardan aşağı ve dağlara doğru sallalarlar (sarkıtlar). Koca bir tilki - kuyruğu gibi salnan bu ejderhanın kuyruğu, eğer Kible (güney)den sallanırsa, bolluk olur. Eğer ÇİFT EJDERHA sallanırsa, pek çok bolluk olur. Gündoğan (doğu)-dan sallanırsa, lyi degildir: dolu düşer, kılık olur. Günbatan'dan sallanırsa, o yıl savaş olacağına işaretdir. Bu BULUT - EJDERHASI'nın kuyruğu, kara - duman gibi sallanır. Gökte MELEKLER zencir ile tutup zaptemese, inerek yeri, yurdu yutar. Bazen bunu, bağırdı bağırdı yere kadar indirirlerse de, kuyruğunu toprağa dokundurmazlar."

"Bu sırada BULUT - EJDERHASI, aşağı sallanan kuyruğunu, yerde neye uğrarsa, ona dolayıp göge çeker (hortum yeli öte-beri yi büke büke yukarı çekip götürür). Bir kere ŞUREGEL'de (Arpacay'lı) Basgedikler ve Kızılıçakçık Bucaklarını içerisine alan eski kazada) üç boyun (çift) öküz, iki koynun camış (manda), iki kişi ve ot yüklü iki arabayı (Temmuz sonu ve Ağustos başlarında) göge kaldırdığını, 93 (1877) ten önce dedelerimiz görmüşlerdir."

"Bu EJDERHA'NIN AĞZININ ALAVİ'nin sığı, iki saatlik yoldan insanı yakar. Bu Ejderhalardan, cezalı olanlar, cezalarını doldurmak üzere, yere indirilirler. Sonra da

ARAŞTIRMALARI

müddet dolunca (ekseriya ilkbaharda) MELEKLER'İN gökten salladığı zencirler ile göge çekilirler."

III. ANI KUYUSUNDA KİŞLAYAN BULUT — EJDERHASI:

"Bu Ejderhalardan, (Kars'ın 40 Km. doğusunda ve Arpacayı sağındaki eski başkent öreni) ANI HARABELERİ'ndeki (eskiden tahlil için yapılmış ve kayalara oyulmuş) kuyularda da görülmüştür. Başı gedekek (mandanın iki yaşındaki yavrusu) başına benzeyen soyolları vardır. Bir gün ADAM'ın birisi, ANI'daki uzun otlar içerisinde gezerken, anızın bir kuyuya düşüyor. Orada yatan bir KARA - EJDERHA'yı görerek korkusundan dibe sınıyor. Bir de bakıvor ki, EJDERHA'nın gözleri çira (çıraklı) gibi yanıyor. Öğle vakti olunca, bakıvor ki, gökten bir topak düşüyor; EJDERHA da bunu kapıp, yiyor; biraz da ADAM'ın önune atıvar. Aksam ile sabahları da eelen bu üç ödünlük yivecek, meğer KÖYUN - KUYRUĞU imis. Her gün bu üçlü yıldızın kalma ermineci kaynaklar, Yukarı-Aras bölgesinde "VIŞAP" (=EJDERHA) ve "VIŞAPAZUN'K" (=Ejderhaogulları) denilenlerin, AĞRIDAĞ çevresinde oturuklarına inanıldığı anlatırlar. Armenistler, bu "EJDERHA AN'ANESİ" nin HORASAN/TÜRKMEŃİSTAN'DAN GELEN PART/ARSAKLILAR'dan kaldığını belirtmişlerdir (bak Renet GROUSSET, "HISTOIRE DE L'ARMÉNIE". 1947 Paris. s. 18, 120).

IV. 1872 MAYISINDA MALATYA/AKÇADAĞ'DA GÖRÜLEN BULUT - EJDERHASI ÜZERİNE BİR GAZETE HABERİ:
DİYARBEKİR VİLÂYETİ'nin MALATYA SANCAĞI'nın AKÇADAĞ KAZAST'ından gelen bir resmi haber, "vakaayı'nâme-i resmî-i vilâyet" olarak her hafta Perşembe günleri okan "DİYARBEKİR" gazetesi, III. Yıl ve 146. sayısında (29 Rebi'ilevel 1289/25 Mayıs 1288) ve 6 Temmuz 1872 tarihinde şöyle nesretmiştir:

"Bu ADAM, ANI HARABELERİ yanındaki ANI KÖYÜ'ndenmiş. Aydan beter gövdesini kil basmış olan bu zavallı, çiplak olarak yonçılıp evine geliyor. Basından geçenleri, evindekilere ve komşularına aratıyor. Yaşlılar divorlar ki, doğrudur; bizler de atalarımızdan duydurdık: ANI'DAKİ KUYULARA CEZALI EJDERHALAR, CEZALARINI DOLDURMAK İÇİN GÜZÜN (sonbaharda)

GÖNDERİLİR; YAZIN (ilkbaharda) MELEKLER'İN SALLADIĞI ZENCİR İLE GÖGE ÇEKİLİRLERMİŞ. Ananın duası başında imiş; sen haline sükret ki 40 GÜN'de kurtuldun da, bu hale geldin; ya güzden düsseydin, ALTI AY o kuyuda kalacağından, kemiklerin bile çürüdü!"

ANI'da, zemindeki yumuşak kevek (küfeği) kayaları oyulmuş çok sağlam ve bir takımı 30 - 40 araba saman alabilecek irilikteki eski tahlil kuyularına GÖKTEN İNEN EJDERHALAR'ın gelerek barındıklarına, komşu bölgelerdeki İslâm ve Hristiyan bütün yerli halk inanmakta ve yukarıdakine benzer efsaneler anlatmaktadır. KARS'taki bu "BULUT - EJDERHASI" efsanesini, b'zim Mart 1953 tarihli ve 44 sayılı "TÜRK FOLKLOR ARAŞTIRMALARI" dergisinde okan DİYARBAKIR ile BİTLİS'teki halk inanışlarını anlatan "GÖKTEN İNEN EJDERHA EFSANEŞİ" adlı yazımız ile karşılaştırınız. V. yüzyıldan kalma ermineci kaynaklar, Yukarı-Aras bölgesinde "VIŞAP" (=EJDERHA) ve "VIŞAPAZUN'K" (=Ejderhaogulları) denilenlerin, AĞRIDAĞ çevresinde oturuklarına inanıldığı anlatırlar. Armenistler, bu "EJDERHA AN'ANESİ" nin HORASAN/TÜRKMEŃİSTAN'DAN GELEN PART/ARSAKLILAR'dan kaldığını belirtmişlerdir (bak Renet GROUSSET, "HISTOIRE DE L'ARMÉNIE". 1947 Paris. s. 18, 120).

IV. 1872 MAYISINDA MALATYA/AKÇADAĞ'DA GÖRÜLEN BULUT - EJDERHASI ÜZERİNE BİR GAZETE HABERİ:
DİYARBEKİR VİLÂYETİ'nin MALATYA SANCAĞI'nın AKÇADAĞ KAZAST'ından gelen bir resmi haber, "vakaayı'nâme-i resmî-i vilâyet" olarak her hafta Perşembe günleri okan "DİYARBEKİR" gazetesi, III. Yıl ve 146. sayısında (29 Rebi'ilevel 1289/25 Mayıs 1288) ve 6 Temmuz 1872 tarihinde şöyle nesretmiştir:

"AKÇADAĞ KAAİMMAKAAMLIĞI'ndan MALATYA MUTASARRİFLİĞİ'na ve oradan dahi CANİB-İ VİLÂYET'e (Diyarbeķi'ye) gönderilen varakada maharrer bir keyfiyyet-i garibe;

"İbu şehr-i MAYISIN ALTINCİ (18 Mayıs 1872) CUMARTESİ günü saat sekiz râddelerinde (aksam namazına 4 saat kala), cevv-i havâda BULUTLAR toplanarak ra'd ü

bark gürdüleri ve sâikalar (yıldırımlar) zuhûrile beraber, yağmurlar başlar başlamaz, AĞCADAĞ KAAIMMAKAM makarri bulunan LEVENDOĞLU (şimdi, Tokhma - Suyu sağından kalan Levent) karyesinin sağ (batı) tarafında bulunan ŞEMİKLİ karyesindeki dağ üzerinde ve havâda FIL - HORTUMU şeklinde ve VAPOR DUMANI rengine benzer bir alâmet-i acibe göründü. Su alâmetin bir ucu yere doğru sarkup, yeni göründüğü zaman ağız zeminden yedi - sekiz metro yüksek bulunduğu ve etrafında sâikalar oynayıp, furtunalar ve korkunç sadalar zuhûr etmiş olduğu halde, yavaş yavaş yörüyerek KOLLU karyesinin aşağısında bulunan kayalar üzerine doğru gitti. Yöründüğü yerlerden rastgeldiği taşları ve ağaçları yerinden koparıp ve derünuna alıp, bir müddet havâda götürdükten sonra, taşıya attı. Ve Hükûmet Konağı'na (Levendoğlu) yarı saat mesafesi olan KALEBURNU karşısında vâki Nehir (Tokhma-Suyu) cihetinde ağız zemine ittisâl etti. Oralarda bulunan cesim taş ve ağaçları yerlerinden söküp havâya cezbile, boğazının etrafında asılı olmak üzere, gîrbâl (kalbur) içinde dânelerin dönmesi gibi, kuvvet ve sür'atli döndürüp toprakları savurdu."

"İşbu taşları öylece (kalburdan harman tâhih eler gibi) döndürdüğü sırada, taşlar birbirine dokunmalarından ates şerâreleri zuhûra geldi. Alâmet-i mezkûre izi boş bir sârette bâiunmasile, derünündeki taş ve toprakları ve ağaçları kipkîzil görünür idi. Eşyâyi mezkûrenin hafif olanları, derününde kuş gibi havâya fırlayıp ve bulutlardan ayrılan bâzi buhârlar dahâ havâda ana iltihak edüp, alâmetin aşı-i amûdîsinin dîş tarafından bedîle iç tarafını muhit olarak bir siyah dumân gibi zemine doğru tenezzül ve bir ucu yerde ve diğer ucu cevî-havâda bir büyük Ejderha resminde teşekkül etti. Nazar edenlere hayluca dehset vererek ve eğilüp bükküller, üzerinden geçtiği yerlerin taşlarını ve topraklarını kaldırıp, oraları hendek ve dere gibi açtı. Ve hûsûle gelen toz ve dumân ve ráyi hâlalar havâ vâsitasile mezkûr LEVENDOĞLU karyesinin taâ hanelerine kadar yayıldı. Havâ açılıp, bulutlar çekildikten ve hâtûn bütün eğipta kaldıktan sonra, usul usul (yavaş yavaş) küçülerek zâil oldu."

(Diyarbekir Gazetesi'nden izah) "Hikmet-i tabiiyye kitaplarında tafsîl ve tasvir olunduğu üzere, alâmet-i mezkûre KASIRGA denilen şey olup; şiddetli rüzgârlar birbirine mülâki oldukları mahâllerde bir dâire üzerinde dönerek, su alâmet zuhûr eder." Denizlerde olunca, suları büükük büküp birkaq minare boyunca kaldırarak "GIRDÂB" yapar. Deniz üzerindeki KASIRGA, önce "TULUMBA" denilen tepe gibi ve sonra da direk gibi mîhveri üzerinde dönerek havâdâen denize iner; suları döndürüp geçerek şiddetli "ışık sadaları" çkarır. Gemî'ye yakın olursa, top atarak bunu dağıtırılar. Karada uğradığı insan, hayvan ve ağaçları çekerek uzak yerlere atar; en sağlam yapıları bile yıkar.

o o o

"Diyarbekir" gazetesi'nden 1872 deki bu yayını, KASIRGA/HORTUM fîrtinasının olusunu çok güzel anlatmaktadır ve îlmî izahını da yapmaktadır. Uzakdoğu'dan gelme ESKİ TÜRKLERİN GÖK - DINI'ne ait inanısları yaştan ARAŞ, DICLE ve FIRAT boyalarındaki halkımızın bunu anlatan folkloru da, eski atalar ile köklerini belirten bir değer taşımaktadır.

V. BULUTLARIN RENKLERİ VE YÖNLERİNİN ANLAMLARI:

Sabah bulut kizarırsa, "AKŞAMI HOS GÖR" (yani, hiç yağmaz); eğer akşam bulut kizarırsa, "SABAHI BAŞ GÖR". Yazın kara bulut'tan bol yağmur yağar; ak bulut'tan, dolu düşer. Bunun için şu tekerleme söylenir:

"Ağca bulut gelende
Vay Kara'nın başına.
Kara bulut gelende
Vay sarı'nın başına."

Yani, havada akça bulutlar birikince, dolu yağar; kithk olur. Yemeğe yegin ve obur olan "Kara"/yağız, esmer kimselerin kolay kolay karnı doymaz. Havaya kara - bulutlar birikince, yağışla birlikte soğuk da olur; soğuga dayanıklığı az olan "sarî"/sarışım kimseler, çabuk üşürler.

Kars ovasında, bulutların yönleri için, su manzum atalarösüne uyulur:

ARAŞTIŞMALARI

"Bulut, Gölye
Dön, gel geriye.
Bulu, Muş'a
Başa işe."

Yani, bulutlar, Kars'ın kuzeyindeki Göle bölgesi yönünde ise, mutlaka o gün yağmur vardır; çifte veya tarla gibi ham yoldan araba ile işe gidilecekse, geriye dönmek gerektir. Bulutlar, Kible yönüne/güneye doğru aşmışsa, artık kuzeyden gelecek yağış olmadığından, işlere rahat ve güvenle ulaşabilir. (Bu na benzer bir atalarösü de, Tortum yöresinde yaygındır. Yusufeli'nin Barkal (3927 m.) dağları yönünde bulut olunca, Karadeniz doğusundan ve kuzey yelleri ile güneye asarak yağmur getirdiğinden: "BULUT, BARKHAL'A — KÖCÜN, ARKHALA" derler. Yani, bulut Barkal yönünde ise, göçünü arkalaşıp, kırda ve tarladaki işini bırakmalısın, günü kü yağmur gelecektir. Dicle başlarında ve Van gölü çevresinde ise, yağmur getiren bulutlar, güneyden ve Kible yönünden geldiği için, bulutlardan Bingöl'e ve Kars dağlarına gelen göğebe KÜRTLER'in kışlığına giden KUR - ARAS BAŞLARI'ndaki göğebeler şâşırıldığı için de, şu tekerleme söylenir:

"Kurd'ün karazadırını yağıştan sel götürürümüz, o gîse diyoruz ki: Hahu, yağış kesecik, günüm Göle (kuzeý) pâke (pâktır)."

KAGIZMAN/KÖTEK TÜRKMANLARI'na göre: Yazın EJDERHA, KIBLEDEN inerse bollu olur; GÜNDÖĞAN'dan inerse, bu yıl iyî gececek denir, uğurlu sayılır; GÜNBATAN'dan görünürse, kuraklık olur, kılık koptur.

Yine bu TÜRKMANLAR derler ki: Göktenden EJDERHA, yere düşüp işse, bütün insanlar yer, yatar. Mübarek CEBAIR, onu tutuyor. İGDİR semtinde AĞRI'DAğ yamacında bir yerde EJDERHA'yı, iki kavalık sıkıstır. Bunun sırtı depreşir ve et şîfi basincı batarsa da, sesi çıkmaz.

o o o

NÖT: Geçen yıl Erzurum "HÜR SÖZ" gazetesi'nde, AĞRIDÂĞ'a ait büyük bir "Röportaj — Gezi" yazısı arasında, DOĞUBAYAZIT yönünde yani AĞRI'ın güney eteginde 150 metreden uzun bir yere gomik ve sırtı düzarda duran EJDERHA üzerine yerli halkın inanısları çıktı.

ALP — ARSLAN DESTANI

Davut-Çağrı Bey'in namlı oğlusun Schlandin, meydana girdin Alp-Arslan Selçuklu Hakanı, hem cihangirsin. Tarihe şeref, san verdin Alp-Arslan.

Otu yaşılarında hükümdar olduğ Ertesi yıl gelip Anı'yi aldı Kars Eli'nde Türk'e ilk temel saldı. Anadolu olda yurdun Alp-Arslan.

Şehzaden Meliksâh aldı özini Sürme-i Çukuru, İğdır-Düzüñü Fethedip, yıldırdı Bizans gözünü Oğul mûrvetîni gördüm Alp-Arslan.

Onaltı Ağustos Binaltmışdört tam Kars Eli fethini eyled'n tamam Bu fethi sevindi bütün Ehliislâm Bize ebedî yurdı kurdun Alp-Arslan.

Yıktım Nuşirvan'ı, Kılı-Ohan'ı Zulmetten kurtardın bütün eihanı Gelmisti Bizans'ın ölüm zamanı Gürçistan ödünü yardım Alp-Arslan.

Misra' da niyet ettin gitmeye Türk-Eli'ne Kudüs, Şam'ı katmaya Haleb'e, Urfa'ya bir kol atmaya Yaralara merhem sardin Alp-Arslan.

Rum Kayseri keamış iken yolunu Geri dönüp, geçtin Ahlat-Elini Malazgert'te kirdin Bizans belini Satvetle yere serdin Alp-Arslan.

Atatürk de senden aldı bir ibret Afyon'da Yunan'ı ezdi âkibet İstiklâl Hartîyle kurtuldu millet Sen de cepheerde vardın Alp-Arslan.

Dokuz yüz yıl sonra Dursun GEVLANI Seni anmak için yazdı destanı Bize kazandırdı koca vatam Süphesiz Tanrı'ya erdin Alp-Arslan.

19. VII. 1964 Ankara
KARS, Selim İlçesi Akyar köyünün yâzılışı: Hasan Fakîf oğlu 1900 doğumlu Dursun Gevlâni KILIÇ.

KARSTA YERLİ HALK KILIKLARI

Yazar : Karşı M. KUZU

Denebilir ki, Ağrıdağ'dan Poskova veya İran - Azerbaycan ucundan Acara'ya varınca uzayan geniş bir devlet sınırları kapayan Kars İli içerisinde, Azerbaycan - Anadolu - Kuman/Kıpçak türkçelerinden üç lehçemizin yanına yaşaması gibi, yerli halk kılıkları da, başlıca üç türlüdür. Kars Yerlileri, her üç lehçemizin enkestirmeye ayrıntı bularak, birinci - şahis - zamirlerinin söylenişine göre: Azerbaycan ağızıyla konuşanlara "MEN - DİYENLER", Anadolu lehçemizle görüşenlere "BEN - DİYENLER" ve Şildir - Paskov - Ardahan gibi Kür boyundaki Kars ilçelerinin Kuman/Kıpçak türkçesi izlerini yaşantulara ve komşusu Artvin ile Ahıska halkına da

Çıldır/- Terekeme Erkeği Kılığı: Çulu köyün'den Aşık Hüseyin URAL (1940 yılı).

ARAŞTIRMALAR

Kars - Yerli Erkek Kılığı: Tezharap mahalle's Ali TAŞÇI (1900 yılı).

"BAN - DİYENLER" adını takmıştır. Birde, bu her üç lehçemizin komuşulduğu bölgedeki delikanlılara, yiğit gençlere verilen adlar, daha doğrusu deyiimler de, bunların kılık ve lehçe özelliklerini tanıtmaya niteliktedir. "Men - Diyenler'e, "KOÇU"; "Ben - Diyenler'e "DADAS" veya "DADA", Türkmanlar'da "KADA"; "Ban - Diyenler'e de "DADALI" (=Dada-cık, dada-cığım) deniyor. Kadınlar veya genç kızlar için, bu gibi tanıcı özel deyiimler kullanılmıyor.

Ancak, kırmanç ağızıyla kürte konuşanları belirtmek için, öteki üç bölüm üzerinde söylenenlere ayak (kafije) olsun diye — "ekmek" anlamına "nan" denilmesinden — "NAN - DİYENLER" denilmekte olduğu gibi, bunların gençlerine ve yiğitlerine de, eski bir türkçeden kalma olarak Karakoyunlu - Türkmanları'nın "Kurt/Khurt" deyiiminden ibaret "KHORTO" veya terbiyeli ve saygılı, sayın - büyük anlamına da yine türkçe "KEKE/GAKKO" deniyor. Fakat, özel bir kılıkları olmayıp, 1925 Sapka Kanunundan önce, erkeklerin başa bağladığı puşu veya giyindiği keçekülâhta değişiklik vardı. 1884 te Nikola'nın tahta çıkışını tebrike gönderilen "Karma Kars Heyeti" fotoğrafından da anlaşıldığı üzere, bugünkü gibi, 80 yıl önceki Kürt Ağaları da, Yerli veya Terekeme kılığında idiler.

Bu yüzden biz de, en doğru ve yaşanan deyiimlere uyararak, Kars İli'ndeki değişik üç lehçe ile görüşen Türk halkın, değişik üç örnekteki kılıklarını, fotoğraflarını da verecek, tanıtmaya çalışacağız:

A) ERKEK KILIKLARI:

1) İğdır, Aralik, Tuzluca gibi Aras güneyindeki üç İlcemiz ile Çıldır'ın göl çevresi (Kurtkale Bucağı: Ban - Diyenler'den) ve Arpacay'ın dağlık köylerinde yerli veya 150-200 yıl önceleri Borçalı ile Tiflis çevresinden gelme "Karabanak - Terekeme" denilen "MEN - DİYENLER'in başında PAPAK (İğdırda ve yanındaki İlcelerde Azerbaycan / İran kalpağı). Terekemelerde daha kılıt, sacaklı Dağıstan - nanağı). Eşinde ISLİK üzerinde KISA ARKALIK veya CUKHA denilen bir parmak degen kısa yakalı, önü kopçalı veya

diye de anılırlandı. "BEZ - BAŞ OSMANLI", bir bakıma Anadolu Türkü'nün İran ve Azerbaycan şı'ilerine verdiği eski "Kızıl - Baş" deyiiminin tepkisiyle söylemiştir. "YERLİ" diye de anılan Sünnî "Ben - Diyenler" ile Alevi - Bekdeşi köylülerden ibaret "TÜRKMANLAR", erkek ve kadın kılıkları bakımından birbirine çok yakın veya aynıdır. Erkekler: başa (1925 ten önce) FES, KÜLÄH, üzerine AHMEDİYE denilen kavuniçi rengindé ipeklî işlemeli SARIK, İPEK PUSU, keçeden BÖRK ve sonradan alışma olarak da PAPAK/KALPAK (1878 Rus istilasından sonra) giyerlerdi. Ayrıca, ÇIT denilen çiçekli basma da fes üzerine veya yalnızca başa dolanarak bağlanırdı. Eğinde, içten, cubuklu ve çok dar yakalı İSLIK, üzerine KIRKDÜĞME de denilen işlemeli ve gipraz kavusun YELEK, onun da üzerine GAZEKİ (Kazak) denilen çepken; kışın palto gibi göğüs düğmeli ARKALIK veya CUKHA. Belde, KUSAK, üzerinde kayış - kemeriň bağındığı veya bitişik olduğu SERHEDLİK de-

Kars - Yerli Erkek Kılığı: Bayrampaşa Mahalle's Yerdelen Tahir oğlu Davut (1910 yılı).

TÜRK FOLKLORE

Kars - Yerli Yaşlı Kadın Kılığı: İstasyon Mahallesinden Cigigilin Zöhre - Nene.

ilen eski askeri kütüklüğünü andırır (sigara, kibrit/çakmak, kav, tütün, ağızlık, burunoto gibi nesneleri koymaya yarıyan) mesin gözler kesecikler bulunan ve fışık de konulabilen kuyt - kusak. Bacaklıda geniş ENLİ - SALVAR veya KADI - BİÇİMİ denilen SALVAR. Eski kendi letini, bütün Anadolular gibi "OSMANLI" bilen Kars - Yerli Türkleri'ne bu geniş ve iyi salvarlarından dolayı dar salva'dı "Men - Diyenler", "YEKE-SALVAR" (büyük - Salvari) veya "SALVARI - YEKE OSMANNI" (Salvari - büyük Osmanlı) diye, sözde, takılınlardı.

"Ben - Diyenler", ayağa UZUN - ÇORAP, zenginleser YUMUSAK - ÇİZME, yaslılar MEST - KALOS, yükseliş ÇARIK veya YEMENİ giyerlerdi. Beide, ince gizgili TIRABULUZ - KURŞAK; boyundan geçirilmeye GÜMÜŞ - KÖSTEKLİ ve sağ - elle kullanı-

mak üzere sol böğürdeki kurşağa dökülen köştek ucundaki, göğüs hızasında gazeki cebine konmuş SAAT bulunurdu. Bu Yerli - Erkek kılığının iki güzel örneği, şimdiki Kars Belediye Başkanının babası Tezharap Mahalleleri Taşçı ustası ALİ TAŞÇI'nın 1900 yılında çekilen fotoğrafı ile, Bayampaşa Mahalleleri Yerdelengilin Tahir oğlu DAVUT Yerdejen'in 1910 da çekilen fotografında görüfür (bak. fotoğraf: II - III.)

3) "Ban - Diyenler" den eski erkek kılığını yaşatanlar, en çok Poskov köylerinde bulunur. Başta KABALAK denilen, başı örten bölümü başı kavrıvacak biçimde kavusup yuvalı ve uçları atkı gibi yanlara sarkıtlan, bovuna veya başa sarılan ince yünden dokunma atkı - baslik.

Gövdede, açık (kızıl, al, ak) veya koyu (kars, kahve, kursun) renkli İŞLİK, onun üzerine, omuz yerleri, dirsekleri, cebi açık renkli ve kendisi kara, boz, mor renkli kuzu yünden GAZEKİ denilen çepken; belde gençlerin KEMER veya yünden BAĞ, yaşılların gazeki altından KURSAK; bacaklıarda arkası körülü ve dər paçahı ZİĞVA denilen salvar; ayaklarda her renkten veya işlemeli DİZLEME - ÇORAP, ÇARIK, YEMENİ veya MEST - KALOS. Bütün Ahiska, Artivin ve Çoruk boyu da, Kıpçaklar'dan kalma KÖRÜKLÜ - SALVAR/ZİĞVA giyinir. 93 (1878) Felaketinden sonra Ardahanlı ve Sivaslı göçmenler Erzurum'a çöke gelince, oradaki yerli - dadaşlar, Kars gibi KADI - Bİ-

Kars - Yerli Genç Kadın Kılığı: Bar Oynamayan Köylü Kızlar (1960 yılı).

ARAŞTIRMALAR

ÇİMİ veya ENLİ - SALVAR'dan ibaret Erzurum erkek şalvarını yavaş yavaş bırakarak, Ardahan - Sivas - Ahiska - Artivin'in dar ve körülü - şalvar'dan ibaret ZİĞVA'sını moda olarak benimsediklerinden, bugün "mili - oyunlar takım" ndaki Erzurum - Dadası kılığı da, "DADALILAR'IN ZİGVASI" na uygun biçimindedir.

B) KADIN KILIKLARI:

1) "Men - Diyenler'in kadınları": (1920 - 1934 arasında "Bayazit Vilâyeti"ne bağlı bulunan İğdır ile Kulp/Tuzluca Kazalarını da anlatan) 40 yıl önce basılan "BAYAZIT VİLÂYETİ" Kitabında da anıldığı üzere, Maku ve Revan Türkleri gibi Azerbaycan/Iran kılığı giyinirler. Başta, bir fes veya dar kasnak üzerinde dizilmiş altın, gümüş paralar ve boncuklarla süslü "DİNGE" denilen taç (evli kadınlar için) veya renkli ipektken KALAGI yahut VALA denilen uzun ve çiçekli başörtüsü; gövdeye, BOYLAMA - ENTARI veya DAYRA (daire?) denilen diz üzerinde kısa fistan; bacakta astarlı TUMAN, ayaklarda her renkte veya işlemeli ÇORAP, ÇARIK, KONDURA.

2) "YERLİ" veya "TÜRKMAN" sayılan "Ben - Diyenler", resim V. deki gibi basta ak mermersahiden LEÇEK denilen yaşamakla manşo ya da yarayan tülbent; onun üzerine tepeye bir "SANCAK" (igne veya cengelliğine) ile tutturulmuş ipek - basortüsü VALA veya yünden SAL; gövdede BOYLAMA denilen entari; kollarda inekli veya pamuklu baskı kumasın KOLCAK; göğüste yine ayrıca yanılımis DÖSLÜK; belde INCE - KURSAK ve önde yashalar için koyu renkli yünden elde dokuma PESTAMAL; gençler için keten veya pamuktan koyu renk üzerine KOÇBOYNUZU ve çiçeklerle SÜSLÜ PESTAMAL; bacaklar da astarlı TUMAN; avkta DİZLEME veya KISA - CORAP, ÇARIK, MEST - KALOS, KONDURA, YEMENİ. Kızlarda ve gelinlerde belde GÜMÜŞ - KEMER. Evlilerde DİNGE veya KOFİ/KOFİK denilen altın, gümüş ve ya millarla, boncuklarla süslü taç. Avraca, çen kavşısında olmak üzere, ÜG - ETEK, ÇEPKENLİ vörük/Türkman kılığı da vardır.

(bek. Fotoğraf: IV., V., VI.)

3) "Ban - Diyenler" in kızları, ak leşeklevini arkadan döklerde deşin uzun örtünerek, herkar oduklarını belirtir; mellili, "Ban - Di-

Kars - Yerli Dadas ve Uşetekli Kadın Kılığı: Kaleci Mahallesinden Celal Nurlu ile Eşi - yenerler" gibi giyinir.

Ardahan - Türkmanların kız ve kadınları, "KIRK - ÖRÜK SAÇ" larını, zincir, boncuk ve ipekli saçbaşı ile süsleyip; boyunlara da ırı ırı boncuklar takarlar. Kadınlar başlarını, renkli veya kara ipeklı "SARMA" denilen örtü ile erkek başı gibi sıkı bağlarlar

Alp - Arslan'ın Rozetlerde kullanılmış minyatürden alınma resmi.

Kars'ta Ortaklaşa Halk Çalışmaları :

MOGDAM — MODGAMLIK (*)

Yazan : Mürsel KÖSE

MODGAM daha çok birlikte "KOTAN" koşan kimselere verilen addır.

Modgamlık, bundan önce tanımlamaya çalıştığımız marabacılık, YARICILIK ve ORTAKLIKtan çok ayrı özellikler taşırlar.

KOTAN, Anadoluda, toprağı yumuşatma (nadas)da kullanılan pullukların daha büyüğüne verilen addır. Söztügeen pullukları, bir çift at ya da bir çift öküz çeker. Bizim köylerimizdeki kotanların en küçüğünü ise ancak ÜÇ BOYUN (üç çift) öküz çeker ki bu tipler de, pek kullanılmaz. Çünkü Kars taraflarında top rağın kuvveti derinliklerdedir. Bu yüzden çoğunkulka 4 - 6 boyun öküzün çektebildiği 4 numara veya 6 - 8 boyun öküzün ancak çektebildiği 6 numaralı kotan kullanılır. Bir de, çok zengin köylerde tek tük bulunan KARAKOTAN'lar vardır. Bunları ancak 10 - 12 boyun 24 adet öküz ve camış çektebilir. Bu karakotanlar, bir geciste 50 - 60 cm. genişlik ve dizboyu derinlikte HAGOS (hendek) açarlar.

Halk edebiyatımızda bir de KOTAN'ın BULMACASI vardır.

Soru :

Ay ola mis mis ola
Boyun boyuna eż ola.
Seksen ayak kırk boyınız
Bunu kim bilmis ola?

Cevap:

Bay ola baytan ola
Dizler (kırlar) de yatan ola
Seksen ayak kırk boyınız
Olmiya kotan ola.

Bir köyde tek başına kotan koşabilecek derecede varlıklı aileler pek azdır. Böyle çiftçi zenginler, "KOTANI YALAGÜZ KOSAR" diye anıtlar. Ortalama BİR KOTAN DÜZENİ İÇİN: BİR TANE KOTAN, 6 - 8 BOYUN ÖKÜZ, ONA GÖRE ZİNCİR ve BOYUNDURUK, YETERİ KADAR DA İNSAN GEREK. Değine çiftçide bu kadar güç bir arada bulunmaz, ya da bulundurulmaz. Bu yüzden kotan zamanı gelince, çoğunkulka bir köydeki vakıf akrabalardır mevcut ve gerekli gücleri bir araya getirerek, bir KOTAN DÜZENİ ku-

rular. Buna MODGAM OLMAK denir.

Orta büyülükteki bir kotan düzeni söyle tamamlanır:

BİR TANE 6 NUMARA KOTAN
6 - 8 BOYUN ÖKÜZ
6 - 8 TANE ZİNCİR VE BİR O KADAR
DA BOYUNDURUK.

BİR TANE MAJGAL (kotanı tutacak olan güçlü kuvvetli bir kimse) ile ÜÇ VEYA DÖRT TANE HODAK (öküzleri sürecek 8 - 10 yaşlarında çocuk, her iki boyun öküzü bir hodak sürer).

BİR ÖĞLE ÖKÜZCUSU (oğlenleri kotan ağıncına öküzleri olatıp doyuracak kimse).

İKİ TANE DE "GECE ÖKÜZCUSU" (Bunlar da geceleri öküzleri olatır, doyurur, uyutur, dinlendirirler.)

İnsan gücü ile yapılacak olan işler, bu modgamlar arasında kararlaştırılıp paylaşılır.

KARS VE YÖRESİNDE halk arasında kullanılan takvimde TEMMUZ ayının adı KOTANAYI'dır. Fakat kotan sürmeye 22 HAZİRAN GÜNDÖNÜMÜ ile başlar. BİR AYDAN FAZLA DEVAM ETMEZ. Modgamlar, örf-adet ve anlaşmaları uyarınca sıra ile tarlalarını HERK (nadas) ederler.

Kotan "GÜNLÜK" hesabı ile sürürlür. 24 saatte, öğlen ve gece dinlenmeleri dışında kalın zaman içerisinde ne denli yer sürürlürse, buna BİR GÜNLÜK denir. 6 NUMARALI BİR KOTANIN GÜNLÜĞÜ, yaklaşık olarak YEDİ DEKARDIR.

Günlüklerin birbirine eşit olması gereklidir. Bunun için kotanın hergün açılma ve koşulma saatlerinin aynı olmasını dikkat edilir. Günlük hesabı ile her ortaşa, kaç günlük yer sürüleceğii, kotanın elemanlarına ve mahalli örf-adet ile anlaşmaya gerekir. Bizim taraflarda çoğunkulka anlaşma yapılr.

KOTAN: En çok pay kotanındır. Ve kontenin HAKKI 4 GÜNDÜR. Yani kotan kimse, ona dört gün sürelecektir.

MAJGAL: Kotanı tutan majgalın hakkı

(1) Bu konuda oldukça etrafı bir inceleme yazımız 1963 te Türk Folklor Araştırmaları Dergisinin 169, 170, 171, 172. sayılarında yayınlanmıştır.

Etnoloji :

KARS — ARDAHAN TÜRKMANLARI

Yazan : KIRZIOĞLU M. Fahrettin

"Phasian" boyu yurdu: Bingöl'den Ağrıdağı ve Arpaçayı'na deðin Aras boyunun adı), "VANAND" (Dağıstan'dan m. ö. 130 yıllarında gelen Buigar/Balkar Türkleri uruðuna göre Kars - Yaylasının eski adı), "KARSAK" (Kars ile Çıldır'da yarısı bizde, yarısı sınır dışında kalan göle Karsak adını veren Bulgar - Vanandalar'ın boyu ve Toroslardaki Karşak/Varsaklar'ın ataları), "ŞIRAK" Arpaçayı boyuna "Süreg - El" adını verdiren Dağıstan'dan m.s. II. Yüzyılda gelen Alası - Türk boyu "Şiraklar" dan hâtit), "SAHAT - ÇUKURU" (Sakalar'ın "Saka - et" = Saka - Yurdı bölgesi İravan/ Revan ovasının adı), hep İslamlıktan önceki Türk halkından kalma ve bugün de yaşayan adalarıdır.

Bu yazımızda, Selçuklu Fethi'nden sonra Anadoluya gelen YENİ - OGÜZLAR kolunda olduğu gibi Kars İli'nde Türkük, m. ö. VII. Yüzyılda Kafkaslar kuzeyinden gerek buralaraya yerlesen atlı göncebe SAKA (Iskit) Türkleriyle başlar ve aralıksız "Selçuklular'a" devin devam eder. 1953 te basılan "KARS TARİHİ I. CILD" inde de belirtildiği gibi, bugün Kars İli ve çevresinde halk ve yer adlarında hâtitleri yaşayan: GAGAWAN" (Gagu - Sakaları), "ÇIN - ÇAVAT" (Çin - Doğu - Türkistan'dan gelme Cavuldur/Üç-Öğüzlər), "CAVAK" (Çav - lar/Cavuldur - Öğüzlər); "TAVUS - KER" (Sakalar'ın Taok boyu yurdu - Kapısı), "PASIN" (Sakalar'ın

kotan ile aynı veya kotandan bir gün eksik olur. Yani DÖRT ya da ÜÇ GÜN.

ÖKÜZLER: Her BİR BOYUN ÖKÜZ için İKİ GÜN sürürlür. Eğer arada camış (manda) da varsa, vamışın hakkı öküzden her zaman için bir gün fazladır.

GECE ÖKÜZLERİ: Bunların da her birisinin hakkı İKİ GÜNLÜKTÜR. İkişer gün de bunlara sürürlür.

ÖĞLEÖKÜZÜ ve HODAKH'lara da birer gün sürürlür.

Bütün bunların toplamı, kotan sürmenin sona kadar devam edeceğini bize verir. En sonunda herkes ne denli eleman koymus idiyse, o denli hakka (günlüğe) sahip olur. Böylelikle her ortaşa kaç günlük yer süreleceği de belliirmiş olur.

lu ve Orta ile Lisesi eski bölgede bulunmaya-
rının verdiği imkânlardan ileri geliyor. Şimdi,
Ardahan - Türkmanları da, okumaya değer
vermeye başladılar.

A) KARS TÜRKMANLARI:

Konuşma ağızı, giyim, ev esyası ve yaşamın
bakımından comunità Sünni Kars köylülerine
benzeyen Kars Türkmanları, 1514 teki Çaldı-
ran Savaşı sırasında Yavuz Sultan Selim
ordusunun buralardan gelip - geçmişinden ürkü-
serek, derte - yerlere ve yayılalara çekilen
eski yerli Türkmanlar ile, 1534 te Kars ve Pa-
sat bölgelerinin Haziran ayında Bingöl'de ko-
naklayan Osmanlı Basbuğu Dámád ve Başve-
zir Makbul - İbrahim Paşa'ya gönüllü itaat
ederek Anadolu - Türk Birliği'ne girmesinden
sonra Sivas ve Malatya gibi "İçeri" toprakla-
rimızdan gelme Alevi - Oğuzlar'dandırlar. Ge-
lenekleri ve boy ile ocak adları, bu görüşümü-
zü doğruladığı gibi, basına hazırlanan
"Kars Tarihi II. Cild'i" (1534 - 1807 yılları
arasını anlatır) igin taradığımız Osmanlı
"tahrirleri" gibi resmi sayımlar ve öteki arşiv
belgeleri de bu sonucu vermektedir.

Kars Türkmanları, komsuları Kars - Yer-
li köylüler gibi; "GELİRİM, GİDIRİM" diye
konuşurlar. Bunların hemen hepsi, Sivas ile
Malatya'daki Bekdeşi - Ocaklarına bağlıdır.
En büyük din - uluları, Sarıkamış'ın AS-
BUGA köyünde oturan ve ERDOĞAN soyadı-
nı taşıyan ve "Hacı - Bekdeş Veli" nin 12
Halifi'nden birisi olup Divriği - Sivas
arasındaki Yıldız köyündeki künbütte yatan
GARİP - MUSA'nın soyundan (ellerinde Os-
manlı Sultanlarından verilme temliknâme ve
fermanlar vardır) gelen ailenin büyükleridir.
Kars milletvekillerinden Dr. Hasan Erdogan ile
Avukat ve Lise Öğretmeni kardeşleri de
Asbuğan, Garipmusah - Ocakoğulları sayılır.

Kars - Türkmanları: Sarıkamış, Selim, Kağızman İlçeleri ile, Kars Merkezinin bir
köyünde ve son yıllarda Sarıkamıştan alınıp
gönlüsüz olarak Erzurum'un yeni İlçe yapılan
Senkaya'sına bağlanan Bardız Bucağınn
VARTANIT ile KÜRKÜ köylerinde oturur-
lar. 1828 deki ilk Moskof istilâsında önce,
"TAKHT - DÜZÜ" denilen Soğanlı - Yahn-
lar arasındaki ova köylerinde ve Aras boyun-
daki KARA - KURUT/KAĞIZMAN - PASI-
NI bölgesinde Türkman köyleri çoklukta idi.
1828 ve 1878 Felâketlerindeki kaçip göçme-

lerie azaldılar. Göçenler hep Sivas ili'ne var-
dilar. Bugün Kars - Türkmanları'nın aşağıda
sıralanacak köylerde oturanlarının bilinen
boy - oymak ve ocak - tarikat adları şunları-
dır:

BOY - OYMAK - TIRE: 1) ERIKLİ
XVI yüzyıl belgelerinde de geçer. 2) ÇET-
Mİ/ÇEPNİ (24 Oğuz - Boyu'ndan birisidir),
3) ZAKHURANLI, 4) SAMİTLİ, 5) DÜNBÜLLÜ, 6) İĞDİR (24 Oğuz - Boyu'ndan bi-
risidir), 7) TOZANLI, 8) ÇÜRÜKLÜ, 9) GA-
RİKLİ/ÇEREKLİ (Kaşgarlı Mahmud'un 900
yıl önce "Çarukluğ" dediği Türk urugünden,
bugün zazaca konuşurlar), 10) AVŞAR (24
Oğuz - Boyu'ndan), 11) BALDANLI, 12)
KARKINLI (24 Oğuz - Boyu'ndan), 13) KU-
REŞANLI, 14) TATARKHANLI.

OCAK — TARİKAT: 1) GARİP-MUSA-
Lİ, 2) KHİDIR - ABDALLİ, 3) ŞEHİ - AH-
METLER, 4) PİR - SULTANLI, 5) AVU-
ÇANLI (Ağu - İgenli), 6) ZEYNEL - ABİ-
DİNLİ, 7) DEDE - KARKINLI/KARKHUN-
LU, 8) SEYİT - RESUL BABA, 9) VEY-
SEL - KARANİL, 10) GÜVENÇ - ABDAL-
Lİ, 11) ÖKSÜZLER.

KÖYLERİ: a. — SARIKAMİŞ'ta: 1)
ASBUGA, 2) AŞAĞI - SALİT (birazı "Ge-
rekli"), 3) Boyalı (çoğu "Çepni"), 4) YUKA-
RI - SALİT. b. — SELİM'de: 5) AKYAR,
6) AKPINAR, 7) ALİSOFU (Aşağı - Aliso-
fu), 8) AŞAĞI - KOTANLI, 9) CAVLAK,
10) DÖLBENTLİ, 11) İĞDİR, 12) KARA-
ÇAYIR, 13) KARNAGAZ, 14) KATIRANLI,
15) LALOĞLU (Bingöl ve Hinis'tan gelme
Göle'nin Gülistan ile Gudik köylerindeki Çe-
rek - Zazalar'dan gögerek gelenlerdir), 16)
MOLLA - MUSTAFA (Kağızman'ın Aras
sağındaki Direpenek köyünden 1920 den son-
ra göçenler ile başka Takht köylerinden gelen
Türkmanlardır), 17) OLUKLU, 18) SİPKOR/
SİPKOR, 19) SIPANAZAT, 20) TİKNİZ,
21) TOZLUCA (Zakhuranlı çortur), 22) YU-
KARI - KOTANLI. c. — KARS'ta: 23) KA-
RACOREN (1920 den sonra Kağızman'ın Kö-
mürlü ve Böcülü köylerinde, gelerek yerles-
mişlerdir). KAGIZMAN'da: 24) BÖCÜKLÜ,
25) KÖMÜRLÜ, 26) PASLI, 27) PURUT
(gittikçe göçüp, azalıyorlar, 28) YALAGUZ-
AĞAÇ.

1960 ekimindeki sayıma göre bu köylerde-
ki Türkmanların sayısı, 11,561 kişidir.

B) ARDAHAN - TÜRKMANLARI:

Kür solunda ve Ardahan kuzeyindeki
"MESE - ARDAHAN" denilen, bir sahilin
gamları geçen yüzyılda kurulan ve 1954 te
ilce olan Hanak ile Damal Bucakları köyle-
rinde oturanlar; Poskov - Ardahan arasında
ünlü ULGAR - DAGI'nda yaylorlar. Dille-
ri, Fırat doğusunda hiç görülmeyen "gelyorum,
gidiyorum" diye "YOR" ekiyle düzgün
konuşan Ardahan - Türkmanları, atalarının
"MARAS - ALTI" nadan buralara "Gureluk"
(Atabekler çağrı) zamanında geldiğini söyler-
ler. Gerçekten de bunlar, Akkoyunluat'ın gốc
kaynağı "BOZ - ULUS" adlı ulu Türkman
uruğunu "MARAS - TÜRKMANI" da denilen
"DULKADIRLU" boyundan gelmedirler.
Tandır kullanmaya alışık degillerdir. Yazın,
bütün goluk - çocuk ve sürüleriyle yayläğe
gittiklerinden, köylerindeki sahipsiz kedi ve
köpekler, açılıktan yırtıcı olurlar; bir - iki
bekçi, yaz boyunca issız duran köyü bekler.
Ekincilikleri çok az olup, yıkı ile at, nahtla
sığır ve sürü sürü koyun beslerler. 1577 - 1578
kışında Çıldır'ın Canbaz - Çukurundaki yerli-
derebeğinin baskınına sürülerini kaçırdığı bil-
dirilen "ULUS - TÜRKMANI", işte bu ME-
SE - ARDAHAN TÜRKMANLARI'dır. Ak-
koyunlu Uzun - Hasan'ın Ahiska Seferi sırasında
ve 1472 de Maras - Altından kaldırılarak
buralara sınır koruyucusu olarak yerles-
tilmiş oldukları sırıyarız. Bunlarım, 1936 -
1937 de Poskov'daki memurluğumuz sırasında
tesbit olunan boy ve köy adlarını aşağıda sı-
ralıyor:

BOY - OYMAK - TIRE: 1) ERZEDE
(Erzâde?), 2) FAYATLI (24 Oğuz'dan "Ba-
yatlı" boyundan), 3) GUNDASLI/GÜNDESİ-
Lİ (Dulkadirlu - Ulusu'ndakı 24 boydan biri),
4) TEKELET (Antalya/Teke bölgesinde 1403
te Temür'ün Azerbaycan'a sürdügü ve sonradan
Akkoyunluları yıkıp 1501 de Şâh - İsmâili
Tebriz'de tahta geçiren 7 Türkman Boyun-
dan "Tekelü" lerin kalıntı), 5) TEREKE-
ME (arapça: "Terâkime" = Türkmanlar adın-
dan kalmadır), 6) ÇEPNİ, 7) GEYGELLİ
(Abdal - Türkmanları kolundan Sakarya bo-
yunda da görülen "Geygelliler" den), 8) ÇE-
LEPLER (Celebler?), 9) KÖSELER, 10)
KALENDERİ/KALENDERLİ, 11) BABA-
GAN/BABAGAN, 12) GÖGCELİ.

OCAK/TARİKAT: 1) BEKDESİ, 2) HÜ-

SEYNİ, 3) HEYDARI. Bunlar, "Oæk" bakı-
mından da Kars - Türkmanlarından ayrı olup,
Divriği - Sivas ocaklarını baş bilmezler. An-
ca, Kür başlarında "KÜÇÜK - ARDAHAN"
sayılan GÖLE'nin GÜLİSTAN ve GUNDÍK
köylerindeki 1500 kadar ÇEREK/ZAZA -
TÜRKMANLAR, Kars - Türkmanları Oacak-
larda bağlıdır.

KÖYLER: Hanak Beçinin MERKEZ
Bucağı'nda: 1) ÇAT, 2) ÇİMLİÇAYIR, 3)
DANEĐAN, 4) FAYATLI, 5) KERKEDEN,
6) PIKLÖP, 7) SASKARA, 8) VIRANA -
NAKALAKÖY. DAMAL Bucağında: 9) AŞA-
ĞI - DAMAL, 10) AŞAĞI - GÜNDESİ, 11)
ÇIKORA, 12) DEREKÖY, 13) ERZEDE, 14)
KALENDER - DERESİ, 15) KIRPESEN,
16) KÜÇÜK - DAMAL, 17) SAMUTKHEV,
18) SEYİT - VIRANI/SEYDÖREN, 19)
SORS, 20) TEPEKÖY, 21) YUKARI - DA-
MAL, 22) YUKARI - GÜNDESİ.

Köyleri daha büyük ve halkı kalabalık
olan Ardahan - Türkmanları'nın 1960 taki sa-
yıma göre sayıları: 13,000 kişidir. Bütün
KARS - ARDAHAN TÜRKMANLARI'nın
sayısı, 1960 da 25,000 kadardır, demektir.

o o o

Kars - Türkmanları, bu yıl ilk defa ola-
rak, Selçuklu Alp - Arslan'ın Kars Fethi'nin
900. Yıldönümü serefine Kars'taki gösterilerde,
din - oyunları olan "BEKDESİ - SEMAH-
LARI" ni keşfî - erkekli oynuyacaklar, ve
16 Ağustos'ta Kırşehir'de Hacibektaş'ta yapı-
lacak şenliklerde bu eski Türk - Sâman din
ovunlarını yaşayan örneğinin temsilîne,
Kars'ta da böyle millî bir günde katılacaklar-
dır. Türkmenlerimizdeki bu uyanış ve "sur-
ülükten dönüş", millî birlik ve bütünlüğümüz
icin çok ugurludur. Alp - Arslan ile Hacı -
Bekdeş Veli'nin ruhları sad olsun.

OKUYUCULARIMIZA :

Dergimizin 163 ile 180 ci sayıları
ni kapsayan VIII. ci cildimiz hazırlatılmış
ve 30 liradan satışa çıkarılmıştır.

Sipariş verenlerin cilt renklerini
bileşmeleri rica olunur.

KAĞIZMAN YÖRESİNDE KADİRİLİK

Yazan : Nejat BİRDÖĞAN

Kağızman yöresinde halk inanış ve bağışlarının sebeplerinden ve olaylardan birisi olan tarikatlardan sonuncu isim olarak Kadırılık bulduk. Önceki sayızımızda sunduğumuz Nakşilik (Halidi ve Küfrevisi) ile Alevilikten daha az sayıda mensup toplayan bu kol Kağızman içinde ve pek az olarak da Şaban köyünde tarافتaraftır. Sebep olarak tarikati getirenlerin yerli olmayışları ve aşiretler içinde yaygın olmayı sebep gösterilebilir. Diğer tarikatlarda bilhassa Alevilikte tarikatın bir babadan oğula geçiş yönü olmasına rağmen Kadırılıkta bu hal yoktur. Esasen Kağızman yöresindeki tarikatlarda tarikat esasının ve tarihçesinin bir iltüm hüviyeti göremez. Devrenin Şii (İğdır ve Kars) coğuluğuna yollarla bağlı olması, Aras Irmağı vadisiyle Nakşiliye (Hasapkale ve bilhassa Alvar Köyü) dokunması, halkı bu iki inanışın etkisine almıştır. Yalnız biz sunu ekliyelim ki Alevi tarikatı Kağızmandan İrandan gelen bir rüzgar olmayıp Anadolu Aleviliğinin Sarıkamış ilçesine atlayan ayağından kopmadır. Türkmen/Türkman kelimesi, Iranlı anlamına gelen Acem/Ecem kelimesiyle ayrı anamlarında kullanılmıştır.

Derler ki birinci Dünya Harbinde evvel 1900-1902 yılları arasında Erzuruma aslen Mekkenin Haşii Kabilesine mensup bir zat geldi yerlesti. Dini bilgisi, uygulayışı esasen o yillarda kuvvetli bir muhafazakârlık gösteren Erzurumlular kendisine kısa zamanda bağladı. Kabilesine izafeten kendisine Haşı i zade Hacı Ali Efendi denilen bu zata Erzurumlular kısaca Hacı Haşıl dediler. Haşıl, Türkçede buğdaydan yapılan bir nevi yemekti. Mekkeli bu ismi beseemedi. Sitemlerine rağmen ismin söylenişi değişimemiştir. Bu zat, Erzurumda epeyce mürit toplayarak Erzurumda Kadırılığı yaymağa başladı. O sırada Rus istilâlarından ve Osmanlı devletinin biraz da zayıflığından istifade eden doğu eski yasından çekinen Kağızmanlılar bir kısmı Hasankalosuna gelip yerleşmişlerdi. Kadırılık oraya da atlamıştı. Hacı Haşıl Efendi, ününü zittikçe yayıyor ve halk arasında artık efsanevi bir görünüş sahiyordu. Kendisine ait çeşitli hikâyeler uyduzuuyordu. 1909 yılında öldü.

Ölümünden az evvel gene o isim yanlışına takılmış ve "Erzurumlular adını bilmemi ki tam da bilsin." demiştir. Ölümünde tabutunun ellişerden birkaç santim yukarıda gittiğini söylerler.

Hacı Haşıl Efendinin müritlerinden birisi ve en kuvvetli de Karslı Şeyh Sükrü efendidir. Evvelce nüfus kâtibi olarak Eleşkir'e gidip yerleşmiş olan bu zat Şeriye mahkemeleri ağlıca o daireye baş kâtip olmuştur. Bu aralarda Ruslarla yapılan 1915 — 16 savaşlarında esir düşmüştür.

Rusların sorması ve onun da arzusu üzerinde o zamanlar Rus idaresinde bulunan Kağızman'a gelip yerlesmeye tercih etmiştir. İşte Kağızman'a Kadırılık tarikatını getiren bu zattır. 1918 yılında Kağızman'dan kaçan Ermeniler tarafından şehit edilmiştir.

Kadirilik, Safiye ulularından Abdülkadir Geylânî tarafından kurulan bir tarikattır. Bağdat'tan Geylân köyünde 1077 yılında doğan 1165 yılında Bağdatta ölen bu ünlü din adamı geniş ve gerçek bir okumadan sonra ders vermeğa başlamış bir aralık bütün bunları bırakarak çileyeye damıştır. Derlerki bu çile esnasında tam 40 gün hiçbir şey yememiş ve bir insan tarafından yedirilinceye kadar da ağızna bir şey koymamayaahdetmiştir. 40. günün sonlarına doğru Hızır Aleyhselâm Ebu Sait Semaniyi görevlendirmiştir. O da uzun bir uğraştan sonra kendisini doyurmuştur. Bu çileden sonra Abdülkadir Geylânî tekrar Bağdada gelerek derslerine başlamıştır.

Kadırılık tarikatının en önemli vasfi çalgıya ve semâ'a yer vermesidir. Bilhassa "İsm-i Celâl" zamanında Mevlevilikten ayrı bir ıslûp ta Semaları vardır. Raks, Mevlevilikten sonra en çok bu tarikat mensupları arasında sayılmıştır.

Kağızman yöresinde Kadırılık yolunun en bariz kişi büyük ozan ve talihsi Tûr Recep Hifzi olmuştur. Önceleri 12 yaşında iken Pîfîkîli Şeyh Yusufa katılarak Nakşîlikin Küfrevisi oraya da atlamıştı. Hacı Haşıl Efendi, ününü zittikçe yayıyor ve halk arasında artık efsanevi bir görünüş sahiyordu. Kendisine ait çeşitli hikâyeler uyduzuuyordu. 1909 yılında öldü.

Karslı Halk Şairlerinden :

AŞIK TÜCCARI (1720 - 1805?)

Yazan : Karşı M. KUZU

Kars Eyaletinde 1769 - 1829 tarihleri arasındaki içtimai ve idari hayatı çok tanıtan Kars'a yânnan büyük besteci ve "ZİHNİ" tapşırması ile tanınan şair ABO - AGANI'NIN koruduğu en kudretli aşıklardan olan TÜCCAR'ının, yaşamışını bugün gereği gibi öğrenemiyoruz. Öz adı bile bilinmemeyip "TÜCCARI" (doğrusu: Ticâri) tapşırması ile tanınan ve maceraları çok yaygın olan aşıkın: 1744 TEKİ KARS KALESI KUSATMASI sırasında NÂDİR SAH ordusundan ayrılp Kars köylerini yağmalayan Iran akınelarının baskını sırasında, şimdi SELİM İLÇESİ'nin (1960 dan beri BÜYÜKDERE diye adı değişirilen) TİKNİS köyündeki evinin yağmalandığım, genç karısının tutsak götürüldüğünü; çok güzel olduğundan Nâdir Sâh'in sarayına verilen karısını kurtarmak için bu Sâh'a "Hakk - aşkı" olduğunu isbat için bir hafta boyunca her gece yeniden bir türkülü hikâyelerden ederek söylekeren: "YARALI - MAHMUD İLE MAHBUB HAN", "ZÖHRE - HAN" ve "EŞREF - BEĞ" hikâyelerini de anlatlığım; karısını alıp döndükten sonra çikan bir çiçek salığında iki gözünün birden kapandığım; ve bundan sonra "KÖR - AŞIK" diye de tanınıp, yakalandığı bir deri hastalığından kurtulmak üzere 1800 yazında AHISKA'daki bir halk hekimine tedaviye gitmekten, ünlü SEYAHAT DESTANI ile tarih bildiren koşmalarını söylediğini, öğreneniyorum.

Bugünkü TİKNİS köylülerini gibi ALEVİ-BEKDESİ olan TÜCCAR'ının, "âlf - sân" tır. Şirlerini ve kendisini bundan sonra daha yanık ve duygulu görmekteyiz. Nitelikle Yunus tarzına yakın bir deyişinde bunu güzel bir şekilde anlatmıştır.

Hakikat alemi seyrân ederken,
Allah Muhammedi göster görreyim.
Ümmetini alıp cennet tutarken,
Allah Muhammedi göster görreyim.

Altın nahluları var ayağında.
Şovlesi gün gibi kuşluk çağında.
Kırıncı mül bitmiş al yanağında.
Allah Muhammedi göster görreyim.

(koruyucu yüce - şanlı) dediği ABO - AGANI'YI da bir defasında içecegi kahveye ağu kattığını saza duyurarak ölümde kurtardığı; gözleri kör olduktan sonra KARS BEĞLER - BEĞİSİ AHMET (1188/1774 te Kars'a tayin edildiği bilinen Kütahyalı Ahmet İzzet) PASA'nın güzelliği dillere destan olan kızına meczîl aşık olarak, bu uğurda bir sınakla sinandığı ve sonunda 85 yaşını aşınarak öldüğünü de, anlatmalardan öğreniyoruz. Bir kişi boyunca Kars toprağında anlatılan türkülü aşık hikâyeleri sonunda, sevgililerin kavuşup murada ermediklerini dinleyen gençlerden, başka başka köy ve derneklerde, hikâyeciyi yaralama ve öldürme hâdisesinin sayısı yediği buluyor. İlkbahar olunca, bu üzücü hâdiseyi birbirlerinden öğrenerek gârelere anlatır. Aşık ve Hikâyeye - Ustaları, BAS - AŞIK söyledikleri TÜCCAR'ının buyruğunda Allahükbâber dağı günde eteginde şimdi örenleşen KARAHAÇ köyünde dernek yaparak: "Bütün beymurat aşıkların hikâyelerinin sonuna birer ekleme yaparak, onları kavuşturuyorlar. Fakat, KEREM İLE ASLİ'nin kavuşturmadığını yediden yetmiş herkes bildiğinden, bunun hikâyesine, böyle bir karma yapamıyorlar." Bunu da, POSKOVLU FERYADÎ, sonradan "ERZİNCAN - BAĞLARI" adlı hikâyede başarıyorsa da, pek yayılmıyor.

İstanbul Belediye/İnkılâp Kütüphanesinde, (M. Cevdet Yazmaları, K. 285 sayılı) H. 1135 - 1246 (1820 - 1830) yılları arasında "Karahisarîski Tahrîrat Müdürü Vekâleti" ni yapan EDHEM EFENDÎ'nın tuttuğu ve 1828 Kars Muhacirlerinden tesbit ettiği şirlerin de bulunduğu cönde, TÜCCAR'ının "EŞREF - BEĞ HİKÂYESİ"nden alınma şu deyis. Erzurum ile Kars ve Ahiska çevresinde anlatılmakta olan bu hikâyedeki aynı deyişin hemen hemen benzeridir:

Dil, ciğerim intizârda, mâh ile tâbân budur.
Feni Şirin, lebi gonça, hîsâne imrân budur.
Merama olsa aşık mest edüp bûse ile,
Dahi boşlamam dâmenin, sahibü'l-ihsân budur.

Sâbit etân divânda kalmadı, nizâ'lari
Elmas tabakla düzünmüş sükkheri mezeleri

TÜRK FOLKLOR

Misk ile terbiye olmuş dilberin a'zaları
Kaameli Tâbâ-Ağacı, kaddini (?) Rûvân
budur.

Hanı boynan müzeyyeni, almışlar gisûları
Girîbân, altında mahbûs sîm, altun, miskbûları
Hâl-i Hindî, leb-i sükker, ol sıyâh ebrâları
Harâmet kabul eylemez, hüsne nüe elvân budur.

Lâyik mudîr hizmet ede kevkebe semsü' kamer
Yüzünden gebnem dökülür, hüsne nüe kulsam
nazâr

Almasam câmî elinden, gönlüne gelür gubâr
Gönlüm perîsân edici hüblâra sultân budur.

Kil inâyet gâh-i duhter, bu yâru mecnunuyum
Demeyin ki mey serhosu, sevdânu, cünunuyum
EŞREF'im hüsne nüe âşik, isminin meftunuyum
Hâsiyeti ısan ammâ, ol soyu gilmân budur.

Bu da, 1293 (1877) den önce KağızMANDA
yazılan bir cönkten alındı:

'Hicrân otağında, gam kösesinde
Geldi dert benimle imtihan oldu.
Yığıldilar hicrân seyircileri
Açıldı bir dikkân, bir divan oldu.
Aşk u sevda çekti beni meydana
Ayrılık atası kâr etti cana
Onlar bîr yan oldular, ben de bîr yana
Ben tek başım, niçe bîn düşman oldum.

Yığıldilar, derildiler, geldiler
Kâtipler deftere kalem çaldılar
TÜCCÂR heydür: intikaamım aldılar
Çiger paralandı, dil büryan oldu.

Kars'ta AHMET PASA'NIN KIZI, yedi
kız arkadaşı ile İLBEGİOĞLU - HAMA-
MI'ndan çıktı, TAŞKÖPRÜ'den PAŞA - KO-
NAĞI'na dönerken, sinanmaka olan "KÖR -
AŞIK" TÜCCÂR'ının, onu tanıyarak söyledi-
ği yedekli - koşma:

Etrafi daya'lm, desti şânelim
Taranmış mulyaları gerdana düştü.
Muhabbet sâna düştü
Ataşın cana düştü
Can, tende bîhus oldu
Gönül hicrana düştü
Giyindi, kurşandı, may şîtelendi
Sanki süsen, zülf-i reyhana düştü.
Dilber, denge ol İrvâda bulunmaz
Keşin datmarımı kan da bulunmaz

İnsaf sende bulunmaz
Hükümün Han'da bulunmaz
Bu boyda, bu simâda
Gürçistan'da bulunmaz
Sen tek güzel hiçbir yanda bulunmaz
Melektilir, Cennet'ten cihâna düştü.
Biz de nûş eyledik "Mim - Yâ" tasından
Serhos olduk güzellerin sesinden
Yâr giyinmiş hâsından
Doymulmaz libasından
Agız püste, dil anber
Misk kokar reyhasından
Bîçare TÜCCÂR'I, aşk belâsından
Desti bâsediben, dâmâna düştü.

1215 (1800) günümüzde AHISKA'dan
KARS'a dönerken söylediklerinden:

Ahıskan'dan çıktı, yolda gelirken
Gördüm bulağ üzre bir Sarigelin.
Bu dünya vari gelin
Hâs-Bahçe bârı gelin
Dügümendi yüregim
Salıptır nâri gelin
Seregi elinde, etekler belde
Kol, baş açık bakmaz ben sarı gelin.
Topuğunu döger kırk örük dah
Gürçistan'ı değer bir altın teki
Lezgi, Gerkez'i beli
Îran, Turan'ı hâli
Misir, Hicâz selâmuda
Yolcu saşırır yolu
Cihandan Cinân'a yoktur emsâli
Meğer güzellerin - hunkâri gelin.

Ona tay olamaz Belkis ü Zeikhâ
Huri, peri, melek geimiz küllüja
Ahîna bağlar vala
Esséz ydratmis Mevlâ
Göreri oda yakar
Âşka satar cilva
Catma - kaş haramî, gözleri şehlâ
Talâdi kervam, TÜCCÂR'ı, gelin.

SÖZLER : İMRAN, İbrâni, yani Tevrat ve İncil diliyle konuşan. HEYDÜR, eydür, (aytmak'tan) söyley. DAYA, dedi, sütanasi, căriye. SITELENDİ, tertemizlikten parladi. "MIM-YÂ", sarap anlamındaki farsça "mey" sözünün yazıldığı iki harf, mey. SENEK, ağac-toprak veya bakırdan su testisi. Ben SARI.

Kars ili ve Çevresindekilere Göre :

KIZILALMA

Yazar : KIRZIOĞLU Bâniçeck
Edebiyat Öğretmeni

Orhan Seyfi ORHON'un çikardığı "Çinaraltı" dergisinde (1) "KIZILALMA" üzerine "M. Fahrettin Çelik" imzasıyla amcam M. F. KIRZIOĞLU'nun yazdığı yazılıarda, gerekli tarih ve halkbilgisi haberleri derlenerek, en geniş ve en doğru bilgiler verilmiştir. O yazılarda, Doğu - Anadolu ile Azerbaycanlı Türkler arasındaki yaygın inanışlara göre: Dağistan kuzeyindeki eski KAZAR/HAZAR TÜRKLERİ başkendinde Milâdin 920 yılında İBN-FADLÂN'ın da görüp anlattığı Kağanın ipektan otağının tepesindeki "ALTIN-TOP"un bulunduğu yer, Kafkaslar gündeinde ve Önyâdaki Türkler'in fetih ülküsü olarak "KIZIL-ALMA" (=Altın-Elma/Top) adıyla sembolleştirilmiştir. XVIII. yüzyılda yazılan "DAĞISTAN AKVAMI" hakkındaki risalede de, SAMKHALLAR'ın gerçekten KUMUK ile AVAR hükümleri olarak Dağistan'a hükümdâlbilleri için, tahta çıkmadan önce, SINID adlı köydeki "KIZIL-ALMA" denilen kutsu ALTIN TOP'un törenini yapma mecburiyetinin bildirilmesi de, Moskof istilâsına değin burada köklü ve kutsu bir "KIZIL-ALMA" gelenegini yaşamadığını bildirir.

M. F. Kirzioğlu'nun 1952 de basılan "DE-DE-KORKUT OGUZNAMELERİ I. Kİ-

bana doğru (ben sarı gelin deyiminde, "Sarı-Gelin" adına uyar cinas vardır.) VALA, i-
pekten renkli kadın başörtüsü. CILVA, cilve-

Kars'ta Kış üzerinde fıkralar :

Hac mevsiminde Mekke'de karşılaşan ADA-
NALI bir ihtiyar ile KARSLI bir Haci ara-
sında söyle bir konuşma geçer:

ADANALI — Ben genelğimde dokuz yıl
KARS'ta askerlik yâftum. Çekilmez bir ki-
si vardır bilirim.

KARSLI — Haci - Baba, bunda senin bir
yanışın var.

KARAKIS, kara gider;

ZEMHERİ, Kuru gider;

GÜCÜK, azdır; MART, yazdır

Kış, KARS'ın neresindedir?

demîs. Yani ki: KARAKIS (Aralık ayı), nek-

TAB"ındaki kaynak bilgileri ile haritası ve bilhassa Alman Elçi Adam OLEARİUS'un 1636 da Demirkapı - Derbend yakınında "IMAM - KHURKHUD'UN TÜRBESİ" ni anlatırken yerlerden duyduğu "OKUS KAV- MI HÜKÜMDARI KASAN HAN" in DAĞIS- TAN - TATARLARI ile Hazreti MUHAM- MED ÇAĞINDA savastığım bildiren "ŞIR- VAN - OGUZNAMESİ" rivayeti, "KIZIL- ALMA" dugu ve gelenegin ilk gelişme yeri bize göstermektedir. OGUZLAR'ın "fe- tih - ülküsü sembolü" olarak yaşanan "DÜS- MAN BAŞKENTINI ALMA ÜLKÜSÜ"nın ANADOLU - SELÇUKLULARI, IZNİK'i merkez etkileri yıllarda (1082-1097) kadıköy kıyılarından AYASOFYA'nın tepesinde görü- kleyiandan AYASOFYA'nın tepesinde görü- nen ALTIN - HAÇIN DİBINDEKİ ALTIN - TOP'u elegecisme biçiminde yaşadığı anlaşı- liyor. "AYASOFYA - KIZILALMASI" ni ele- gegiene OSMANLILAR, bu sefer Macar Bas- kentindeki "BUDİN - KIZILALMASI" ni ül- kü edindiler ve 1529 yılında bunu da ele geçir- diler. Bundan sonra, Osmanlı kaynaklarında "RİM - PAPA" da denilen "DIB-1 FIREN- GİSTAN'daki ROMA'NIN SEN - PIYER Kİ- LİSESİ'nde ALTIN - TOP'ta sembolleşen "ROMA - KIZILALMASI" na göz koydular.

kar tutmaz, koyun yine güneyerde de otlar
ve ortalık kara (karsız) gider. ZEMHERİ (O-
cak ayı), kuru gider, soğuktan her yer donar,
hiçbir damla su akmas, hiçbir çamur veya is-
laklı olmaz. GÜCÜK (Şubat) ise azdır, kisa-
dir. MART da yaz (ilkbahar) sayılır, koyun
otlağa çıkar "Kış, Kars'ın neresindedir?"

Ekin ve biçin ile başı hoş olmayıp, hep
koyun sürüsü ile yaylak ve kışlaklarda dolaşan
KÜRD'e demişler ki:

— BU KADAR DAVAR (koyun sürüsü)
SAKLIYORSUN (besliyorsun), NEDEN HİÇ
(kış için) OT BİÇMİYORSUN? KÜRT de
demîs ki:

KARAKIS'da kara-yaz;

ZEMHERİ'de Zil ayaz;

GÜCÜK yağısa da tutmaz;

MART dedüzin: yaz ki yazi!

TÜRK FOLKLOR

Karadeniz ile Tuna boyundaki İSTANBUL ve BUDİN "KIZILALMA" LARI'na sahip olan OSMANLILAR'ın fetih ülkelerinin yanında, ESKİ - OĞUZLAR'ın, DEDE KORKUT DESTANLARI'nın yurdu Doğu - Anadolu ile Azerbaycan'da "DAGISTAN - KIZILALMASI" geleneği bugüne degen yaşayagimiştir. "LALE - DEVRI" dedigimiz III. Ahmet çağında, 1723 baharında KARS'tan Osmani ordusu TİFLİS üzerine yürüüp ŞIRVAN İLE DAGİSTAN'ı Çar I. Petro'nun istilasından kurtarmak üzere ilerlerken, Kars'ın batı yanında bir mahallesi gibi sayılan ŞÖRRAK köyünden olan AŞIK KURBANI (1692-1800), söylediği bir koçaklama destanının başında söyleydi:

"Pasamız sağ olsun, düşman yoğun olsun
Gine artı şöhret, şanlar bizimdir.
Askerimiz vardi SAG - GÜRCİSTAN'a
Ezelki ölkeler, eller bizimdir.
Seraskeri yenisiz yolda, gelmede
Muradi: ŞIRVAN'ı, ŞAH'ı almadı
Eski nişanımız KIZILALMA'da
O asdmaz dağla^t, beller bizimdir."

Safaviler'in yıkılışından sonra İran'ın birliğini yeniden kuran ve Şirvan ile Dağıstan'ı Ruslar'dan geri alan AFŞARLI NÂDIR ŞAH, 1732 yılında Dağıstan'a varmak için Revan'da kışlayıp, ordusunu burada toplamakta idi. Onun Dağıstan Seferi'ne çıkışına, REVAN'ın ünlü halk şairi AŞIK SAFİ'nin kostuğu destan, söyle başlıyordu:

"Şah, niyyet eyledi KIZILALMA'na
Yanısına nice Han'lar yerisi.
Ceksin düşmanlara eğri - kihet
Su yerine kazıl kanlar yerisin."

Medrese tabhili görmüş halk şairlerimizin sonuncularından 1957 de ölen rahmetli Artvin - YUSUFELİ ALİ HUZURI COŞKUN,

bir gazelindeki şu beytyle, Türklerin "KIZILALMA ülküsünü" ne güzel anlatıyor:
"Türk ordusu fethetmeye kıyan hedef etmiş,
Ey kâ'be-i-mâksûd KIZILALMA mi nesin sen.."

NOT: SAG - GÜRCİSTAN: Merkezi TİFLİS olan DOĞU GÜRCİSTAN'a denir ki, bir adı da (Kazak ve Borçalı Türklerinin yaylayıp - kışladığı ve hâkim olduğu yer anlamına) "TEREKEME - GÜRCİSTAN" dr. Merkezi KÜTAYIS olan BATI - GÜRCİSTAN'a da, Ahiska - Artvin ve Kars ili ile çevresinde "SOL GÜRCİSTAN" denilmektedir. Doğuya "SAG" ve batıya "SOL" denilmesi, Eski - Oğuzlar'dan kalma bir millî din geleneğidir.

(1) Bak. "ÇINARALTı" dergisi, 1942
Ocak - Mart sayıları.

**SELÇUKLU — KARS
ÖZEL SAYIMIZ**

Değerli bilim adamı Kirzioğlu M. Fahrettin ve arkadaşlarının yardımile bu sayımı hazırlamış bulunmaktayız. Dergimiz Selçuklu — Kars özel sayisile aynı zamanda 16 yaşına ve 9. cildine de basmaktadır.

Karsi Tanıtma Derneği Selçuklu Fethi'ni Kutlama Komitesi tarafından 16 Ağustos 1964 pazar günü Kars ilinin Bizanslılarından ahnma yıldönümü büyük törenlerle kutlanacaktır. Kars'ta yapılacak törenlere yurdun her tarafından topluluklar ve bilim adamları katılacaktır. Hatira olarak hazırlanan Alp-Arslan ve Kars madalyaları dağıtılmak ve satışa çıkarılacaktır. Madalyaların etrafi Türk motiflerile süslenmiştir.

Karsi Tanıtma Derneği ilgililerini bu geniş çalışmalarından dolayı tebrik ederiz.

TFA

Yıllık abonesi: 12.
altı aylık abonesi: 6
ljradir.

Yurd dışı senelik abone:
38 . 1 £

**TÜRK
FOLKLOR
ARAŞTIRMALARI**

Basılmışan yazılar
istenince geri gönderilir
Dizi ve Baskı: Seri-İş
Matbaacılık Ortaklısı
Ankara Cad. 107 İstanbul

Yazı İşlerini Filen İdare Eden: Mesul Müdür: İ. HİNÇER

SEKRETER: BORA HİNÇER

Mektup ve havale iyi adres: Posta Kutusu: 46, Aksaray — İstanbul

"BASIN İLÂN KURUMU"

Genel Müdürlüğü

Çağaloğlu, Türk Ocağı Caddesi No. 1

İstanbul

Tel: 22 43 84 - 22 43 85

Telgraf Adresi: BASIN KURUMU

ŞUBELER

Istanbul

Ankara

Izmir

Adana

Bursa

Diyarbakır

Erzurum

Eskişehir

Konya

Zonguldak

DIŞ MUHABİRLER

A.B.D.

Almanya (Federal)

Almanya

Avustralya

Belçika

Bulgaristan

Çekoslovakya

Danimarka

Fransa

Hollanda

İngiltere

İspanya

İsrail

İsviçre

İtalya

Japonya

Lübnan

Macaristan

Norveç

Pakistan

Polonya

Portekiz

Romanya

Yugoslavya

Yunanistan

(Basın: 18557 - 08)

ANADOLU BANKASI
SİZİN EŞİNİZİN
ÇOCUKLARINIZIN
kısacası
AİLENİZİN BANKASIDIR

(Feza R. : 19 — 95)

(Folklor: 96)

TÜRK FOLKLOR — HALKBİLGİSİ DERNEĞİNİN YAYIN ORGANIDIR

BAS
AĞRILARINA KARŞI

GRİPIN
faydalıdır

GRİPIN
4 saat ara ile günde
3 adet alınabilir

(Faal: 6050 — 94)

TÜRKİYE İŞ BANKASI

PARANIZIN İSTİHBALİNİZİN EMNİYETİ

(Folklor: 97)

EMNİYET SANDİÇİ
1964
YILI İKRAMIYE TUTARI
900.000 Lira
7 APARTMAN DAİRESİ
592.000 Liralık
PARA İKRAMIYELERİ
ASİRLİK TEKRÜBE,
ARADİGNİZ EMNİYET,
BOL İKRAMIYE,
SOSYAL HİZMET,
EMNİYET SANDİÇİ'ndadir

(Basın: 1459 — 98)

Memleket İçindeki
Bankacılık hizmetleriniz
kadar

MEMLEKET DİŞİ
BANKA İŞLERİNİZ
için de

TÜRK TİCARET BANKASI
HİZMETİNİZDEDİR

(Folklor: 99)

**ANADOLU
BANKASI**
SİZİN EŞİNİZİN
ÇOCUKLARINIZIN
kısacısı
AİLENİZİN BANKASIDIR

(Feza R. : 19 — 95)

(Folklor: 96)

TÜRK FOLKLOR — HALKBİLGİSİ DERNEĞİNİN YAYIN ORGANIDIR

AĞRILARINA KARŞI

GRİPIN

faydalıdır

GRİPIN

4 saat ara ile günde
3 adet alınabilir.

(Faal: 6050 — 94)

(Folklor: 97)

EMNİYET SANDİĞİ
1964
YILI İKRAMIYE TUTARI
900.000 Lira
7 APARTMAN DAİRESİ
592.000 Liralık
PARA İKRAMIYELERİ
ASIRLIK TECRÜBE,
ARADIĞINIZ EMNİYET,
BOL İKRAMIYE,
SOSYAL HİZMET,
EMNİYET SANDİĞİ'ndadir

(Basın: 1459 — 98)

KOLTUR YAYIN 41

**Memleket İçindeki
Bankacılık hizmetleriniz
kadar**

**MEMLEKET DİSİ
BANKA İŞLERİNİZ**

icin de

TÜRK TİCARET BANKASI

HİZMETİNİZDEDİR

Folklor: 99